

Ewa Maria Tuz

**Program nauczania geografii
dla gimnazjum**

Spis treści

Wstęp	
I. Ogólne cele edukacyjne – kształcenia i wychowania	6
II. Osiągnięcia ucznia	10
III. Szczegółowe cele kształcenia i wychowania ujęte w postaci wymagań edukacyjnych oraz treści nauczania.....	16
IV. Procedury osiągania szczegółowych celów edukacyjnych	30
V. Propozycja metod sprawdzania i oceny osiągnięć edukacyjnych ucznia	39
VI. Propozycja przydziału liczby godzin przeznaczonych na realizację poszczególnych działów programu	43
VII. Proponowana literatura dla nauczycieli	46

Wstęp

Punktem wyjścia do napisania *Programu nauczania geografii dla gimnazjum* było Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół¹, a także dorobek Międzynarodowej Unii Geograficznej (International Geographical Union – IGU). Opracowując koncepcję programu, wykorzystano również osiągnięcia dydaktyki geografii, pedagogiki, aksjologii, psychologii oraz wyniki badań Programu Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów (Programme for International Student Assessment – PISA).

Prezentowany program wśród innych programów nauczania geografii w gimnazjum wyróżnia się nowatorskim podejściem do niektórych zagadnień. Cele kształcenia i wychowania ucznia przedstawiono w nim w postaci wymagań edukacyjnych zapisanych językiem efektów kształcenia na tle treści nauczania. Wykorzystanie języka efektów kształcenia zgodne jest „z ideą europejskich ram kwalifikacji” i wpisuje się w sposób prezentowania „wiadomości i umiejętności, które uczeń zdobywa na III i IV etapie edukacyjnym”, przyjęty w Podstawie programowej kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego. Natomiast zintegrowanie wymagań edukacyjnych z treściami nauczania ukazuje w pełni zachodzące między nimi interakcje oraz daje obraz wymagań stanowiących podstawę do przeprowadzenia egzaminu gimnazjalnego w części matematyczno-przyrodniczej. Zawarte w niniejszym programie wymagania edukacyjne obejmują cztery obszary: korzystanie z różnych źródeł informacji geograficznej, identyfikowanie związków i zależności oraz wyjaśnianie zjawisk i procesów, stosowanie wiedzy i umiejętności geograficznych w praktyce, kształtowanie postaw.

Ujęcie szczegółowych celów kształcenia i wychowania w postaci wymagań edukacyjnych wskazuje, że w programie główny akcent przeniesiono ze zdobywania wiadomości na kształcenie umiejętności, pobudzanie ucznia do aktywności, a także samodzielnego i kreatywnego myślenia. Nadrzędną rolę przypisano zatem celom kształcenia, które powinny dominować w całym procesie edukacyjnym nad treściami nauczania, służącymi do osiągnięcia tychże celów. Z tego podejścia wynika układ programu – przedstawienie wymagań edukacyjnych opisanych językiem efektów kształcenia na tle treści nauczania.

Geografia jako przedmiot pojawia się w gimnazjum, jednakże propedeutyczne treści występują już w wychowaniu przedszkolnym i edukacji wczesnoszkolnej, a w szerszym zakresie – na przedmiocie przyroda. W programie przyjęto, że absolwenci szkoły podstawowej posiadają pewien zasób wiedzy geograficznej, nabyli uniwersalne umiejętności i posiadają rozbudzone zainteresowania geograficzne na poziomie ogólnym. Ponadto w programie założono ciągłość programową i interakcje między treściami kształcenia przedmiotu geografia w gimnazjum i szkole ponadgimnazjalnej. Tak, jak to zostało zapisane w Podstawie programowej, „Kształcenie ogólne na III i IV etapie edukacyjnym, choć realizowane w dwóch różnych szkołach, tworzy programowo spójną całość i stanowi fundament wykształcenia, umożliwiając zdobycie zróżnicowanych kwalifikacji zawodowych, a następnie ich późniejsze doskonalenie lub modyfikowanie, otwierając proces

¹ DzU z dnia 15 stycznia 2009 r. Nr 4, poz. 17.

kształcenia się przez całe życie”. Wynika stąd ważna cecha programu – położenie nacisku na rozwój zainteresowań ucznia oraz kontynuację i dostosowanie do treści kształcenia zawartych w podstawie programowej z przyrody w szkole podstawowej i geografii na poziomie ponadgimnazjalnym.

W niniejszym *Programie nauczania geografii dla gimnazjum* przyjęto taki układ, aby nauczyciel wykorzystał w całym zakresie wiadomości i umiejętności uczniów zdobyte oraz wykształcone podczas wcześniejszych etapów edukacyjnych. Dodatkowo konstrukcja programu ma umożliwić nauczycielom realizację zawartych w nim szczegółowych celów edukacyjnych w sposób możliwie najszerzy, uwzględniający różne skale przestrzenno-czasowe oraz odmienne punkty widzenia. Ułatwi ona również nauczycielom osiągnięcie celów kształcenia i wychowania ucznia, wynikających z Podstawy programowej. Program można będzie zrealizować nawet przy minimalnej liczbie godzin, wynikającej z ramowego planu nauczania szkoły.

Program nauczania geografii dla gimnazjum podzielono na siedem rozdziałów. Rozdział I zawiera omówienie ogólnych celów kształcenia i wychowania, na których oparto program w nawiązaniu do Podstawy programowej. W rozdziale II umieszczono opis ogólnych osiągnięć ucznia również w nawiązaniu do Podstawy programowej. Rozdział III zawiera szczegółowe cele kształcenia i wychowania ujęte w postaci wymagań edukacyjnych i przedstawione na tle treści nauczania. Ponieważ niniejszy program zakłada wszechstronny rozwój ucznia, w wymaganiach edukacyjnych zwrócono szczególną uwagę na rozwijanie wszystkich typów inteligencji, w tym intelektualnej, interpersonalnej, emocjonalnej i społecznej. Wymagania edukacyjne i podporządkowane im treści nauczania podzielono na trzy części:

Część I *Środowisko przyrodnicze Ziemi* – uczeń rozwija swoje zainteresowania oraz wiedzę i umiejętności związane z wykorzystaniem różnorodnych źródeł informacji przydatnych podczas uczenia się na tym etapie kształcenia, jak i w dalszej edukacji. Ponadto poznaje zależności i zjawiska zachodzące w środowisku przyrodniczym w skali przestrzennej oraz czasowej. W części tej szczególną uwagę zwrócono na kształtowanie umiejętności analizowania informacji oraz korzystania z nich, rozumienia terminów, wyjaśniania zdarzeń, zjawisk oraz procesów, analizowania i rozwiązywania problemów.

Część II *Geografia regionalna świata* – zawiera treści dotyczące środowiska geograficznego poszczególnych obszarów Ziemi (kontynentów, regionów, krajów), funkcjonowania oraz wzajemnych powiązań w środowisku geograficznym (przyrodniczym i społeczno-gospodarczym) w skali regionalnej i globalnej. Ta część obejmuje również wiadomości o procesach zachodzących w środowisku przyrodniczym w powiązaniu ze zjawiskami społeczno-gospodarczymi występującymi we współczesnym świecie w skali regionalnej. Szczególną wagę przypisano tu treściom z zakresu funkcjonowania człowieka w społeczeństwie i kulturze w różnych regionach świata.

Część III *Geografia Polski* – dotyczy geografii Polski oraz miejsca i roli naszego kraju we współczesnym świecie, z uwzględnieniem powiązań europejskich. W tej części położono akcent na zależności między środowiskiem przyrodniczym a rozwojem społeczno-gospodarczym Polski. Ważne miejsce zajmuje w niej również geografia regionalna Polski, w tym zróżnicowanie przyrodnicze i społeczno-kulturowe naszego kraju.

Taki dobór treści kształcenia ma na celu rozwój zainteresowań oraz wykształcenie u uczniów umiejętności regionalnego i kompleksowego postrzegania środowiska

przyrodniczego oraz społeczno-gospodarczego w ujęciu przyczynowo-skutkowym w różnych skalach przestrzennych i czasowych.

Rozdziały IV i V niniejszego programu zawierają kolejno opis procedur osiągnięcia celów kształcenia i wychowania oraz propozycje oceny osiągnięć ucznia. W rozdziale VI zamieszczono propozycję przydziału liczby godzin przeznaczonych na realizację poszczególnych działów programu, a w rozdziale VII – zalecaną literaturę dla nauczycieli.

Program nauczania geografii dla gimnazjów może być modyfikowany stosownie do uwarunkowań konkretnej szkoły lub klasy. Jego założeniem jest rozwój zainteresowań ucznia, kształcenie i doskonalenie jego umiejętności geograficznych, stosowania wiedzy w praktyce, kreatywnego myślenia, a przede wszystkim – przygotowanie ucznia do dalszej edukacji i kształcenia ustawicznego (edukacji permanentnej) na miarę wymogów współczesnego świata.

Prezentowany program jest pierwszą częścią szerszej obudowy dydaktycznej, niezbędnej w procesie nauczania, którą będą stanowić: komplet podręczników i zeszytów ćwiczeń do geografii, a także Książka Nauczyciela (szczegółowy przewodnik metodyczny dla nauczycieli korzystających z tego programu), zestaw plansz dydaktycznych i foliogramy.

I. Ogólne cele edukacyjne – kształcenia i wychowania

Nadrzędne cele kształcenia i wychowania zawarte w *Programie nauczania geografii dla gimnazjum* sformułowano na podstawie przedstawionych w podstawie programowej celów ogólnych i przedmiotowych. Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego na III i IV etapie edukacyjnym przewiduje realizację następujących celów ogólnych:

„1) przyswojenie przez uczniów określonego zasobu wiadomości na temat faktów, zasad, teorii i praktyk;

2) zdobycie przez uczniów umiejętności wykorzystania posiadanych wiadomości podczas wykonywania zadań i rozwiązywania problemów;

3) kształtowanie u uczniów postaw warunkujących sprawne i odpowiedzialne funkcjonowanie we współczesnym świecie”.

W *Programie nauczania geografii dla gimnazjum* duży nacisk położono na punkt trzeci przywołanych wyżej celów. Stąd przy tworzeniu programu opierano się na tym założeniu podstawy programowej, w którym jest mowa, że: „W procesie kształcenia ogólnego szkoła na III i IV etapie edukacyjnym kształtuje u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takie jak: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej. W rozwoju społecznym bardzo ważne jest kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji. Szkoła podejmuje odpowiednie kroki w celu zapobiegania wszelkiej dyskryminacji”.

W zakresie nauczania geografii w gimnazjum w podstawie programowej założono realizację następujących celów ogólnych:

„I. Korzystanie z różnych źródeł informacji geograficznej.

Uczeń dokonuje obserwacji i pomiarów w terenie; potrafi korzystać z planów, map, fotografii, rysunków, wykresów, danych statystycznych, tekstów źródłowych oraz technologii informacyjno-komunikacyjnych w celu gromadzenia, przetwarzania i prezentowania informacji geograficznych.

II. Identyfikowanie związków i zależności oraz wyjaśnianie zjawisk i procesów.

Uczeń posługuje się podstawowym słownictwem geograficznym w toku opisywania oraz wyjaśniania zjawisk i procesów zachodzących w środowisku geograficznym; identyfikuje związki i zależności w środowisku przyrodniczym, gospodarce i życiu społecznym w różnych skalach przestrzennych (lokalnej, regionalnej, krajowej, globalnej); rozumie wzajemne relacje przyroda – człowiek; wyjaśnia zróżnicowanie przestrzenne warunków środowiska przyrodniczego oraz działalności człowieka na Ziemi.

III. Stosowanie wiedzy i umiejętności geograficznych w praktyce.

Uczeń wykorzystuje wiedzę i umiejętności geograficzne w celu lepszego rozumienia współczesnego świata i swojego w nim miejsca; stosuje wiadomości i umiejętności geograficzne w życiu codziennym m.in. w racjonalnym wykorzystaniu zasobów środowiska.

IV. Kształtowanie postaw.

Uczeń rozwija w sobie: ciekawość świata poprzez zainteresowanie własnym regionem, Polską, Europą i światem; świadomość wartości i poczucie odpowiedzialności za środowisko przyrodnicze i kulturowe własnego regionu i Polski; patriotyzm i poczucie tożsamości (lokalnej, regionalnej, narodowej) przy jednoczesnym poszanowaniu innych narodów i społeczności – ich systemów wartości i sposobów życia”.

W koncepcji *Programu nauczania geografii dla gimnazjum* przyjęto, że edukacja geograficzna w gimnazjum dostarcza wiedzy i kształci umiejętności geograficzne, jak również wspomaga rozwój ucznia jako osoby i wprowadza go w życie społeczne. Dlatego za nadrzędne cele kształcenia i wychowania uznano:

W sferze wiedzy i rozumienia:

1. poznanie i wyjaśnienie podstawowych terminów geograficznych, umożliwiających zrozumienie omawianych zagadnień, wykorzystywanie i refleksyjne przetwarzanie tekstów, prowadzące do osiągnięcia własnych celów, rozwoju osobowego oraz aktywnego uczestnictwa w życiu społeczeństwa,
2. poznanie i wykorzystanie podstawowych źródeł informacji geograficznej, analizowanie, interpretowanie oraz selekcjonowanie i krytyczną ocenę informacji,
3. poznanie i wyjaśnienie współzależności między elementami środowiska przyrodniczego w skali lokalnej, regionalnej oraz globalnej,
4. poznanie i opisywanie zjawisk oraz procesów zachodzących w środowisku przyrodniczym Polski w różnych skalach przestrzennych i czasowych,
5. poznanie i opisywanie miejsc i obszarów, w których obrębie zachodzą różnorodne procesy przyrodnicze i społeczno-ekonomiczne, w skali lokalnej, regionalnej, globalnej oraz czasowej,
6. poznanie i wyjaśnienie przyczyn warunkujących różne sposoby gospodarowania w środowisku geograficznym,
7. poznanie i wyjaśnienie wybranych problemów społeczno-gospodarczych w skali lokalnej, regionalnej i globalnej,
8. poznanie i wyjaśnienie procesów społecznych i gospodarczych zachodzących współcześnie w Polsce,
9. poznanie i opisywanie dziedzictwa kultury regionalnej oraz narodowej i postrzeganie go w perspektywie kultury europejskiej oraz światowej,
10. zrozumienie i opisywanie zjawisk oraz procesów zachodzących w środowisku geograficznym w skali lokalnej, regionalnej i globalnej,
11. zrozumienie i wyjaśnienie interakcji zachodzących w układzie człowiek – środowisko geograficzne w skali lokalnej, regionalnej oraz globalnej,
12. zrozumienie i wyjaśnienie złożoności świata, współzależności jego poszczególnych elementów i gotowość do udziału w jego przekształcaniu zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju,

13. dostrzeganie i opisywanie różnego rodzaju związków i zależności (przyczynowo-skutkowych, funkcjonalnych, czasowych i przestrzennych),
14. rozszerzenie i ugruntowanie wiedzy niezbędnej do zrozumienia istoty zjawisk oraz charakteru i dynamiki procesów zachodzących w środowisku geograficznym w skali lokalnej, krajowej (geografia Polski), wielkich regionów oraz świata w różnych skalach czasowych,
15. określenie miejsca i roli Polski oraz Polaków w integrującej się Europie,
16. wiązanie aktualnych wydarzeń społecznych i politycznych z przeszłością,
17. dążenie do rozumienia treści geograficznych, a nie tylko do ich pamięciowego opanowania,
18. traktowanie wiadomości geograficznych, stanowiących wartość poznawczą samą w sobie, w sposób integralny, prowadzący do lepszego rozumienia świata, ludzi i siebie,
19. poprawne i swobodne wypowiedzianie się w mowie oraz piśmie, z wykorzystaniem różnorodnych środków wyrazu.

W sferze umiejętności:

1. umiejętność wykorzystania wiedzy o charakterze naukowym do identyfikowania i rozwiązywania problemów, a także formułowania wniosków opartych na obserwacjach empirycznych dotyczących przyrody lub społeczeństwa,
2. umiejętność planowania, organizowania i oceniania własnej nauki oraz przyjmowania za nią odpowiedzialności teraz i w przyszłości,
3. umiejętność skutecznego porozumiewania się w różnych sytuacjach, prezentowania własnego punktu widzenia i uwzględniania poglądów innych ludzi,
4. umiejętność poprawnego posługiwania się językiem ojczystym oraz przygotowywania się do publicznych wystąpień,
5. umiejętność efektywnego współdziałania w zespole, budowania więzi międzyludzkich, podejmowania indywidualnych i grupowych decyzji, skutecznego działania na podstawie obowiązujących norm,
6. umiejętność rozwiązywania problemów w twórczy sposób,
7. umiejętność rozwijania zdolności analitycznego i syntetycznego myślenia,
8. umiejętność formułowania problemów badawczych, hipotez oraz przeprowadzania prostych doświadczeń i obserwacji geograficznych,
9. umiejętność poszukiwania, porządkowania i wykorzystywania informacji geograficznych z różnych źródeł, efektywnego posługiwania się technologiami informacyjnymi i komunikacyjnymi,
10. umiejętność oceny uwarunkowań procesów przyrodniczych i społeczno-gospodarczych, zachodzących w skali globalnej, regionalnej i lokalnej oraz różnych skalach czasowych,
11. umiejętność lokalizowania poznanych miejsc i obszarów na powierzchni Ziemi oraz orientowania się w ich wzajemnym położeniu na podstawie map,
12. umiejętność postrzegania rzeczywistości jako zespołu wartości,
13. umiejętność pracy w grupie.

W sferze postaw i wartości (cele wychowawcze, aksjologiczne):

1. rozwijanie przekonania o użyteczności edukacji geograficznej w życiu codziennym oraz kształceniu ustawicznym,
2. rozwijanie przekonania o potrzebie uczestnictwa w rozwoju własnego regionu i Polski, a także podejmowania działań na rzecz zachowania ich dziedzictwa przyrodniczego oraz kulturowego,
3. rozwijanie dociekliwości poznawczej, ukierunkowanej na poszukiwanie prawdy, dobra i piękna w świecie,
4. kształtowanie świadomości o potrzebie współpracy w zakresie zwalczania zagrożeń środowiska przyrodniczego oraz zagrożeń społecznych,
5. kształtowanie systemu wartości odpowiadającego naturze i godności ludzkiej,
6. poszukiwanie, odkrywanie i dążenie do osiągnięcia celów życiowych i wartości niezbędnych dla odnalezienia własnego miejsca w świecie na drodze rzetelnej i systematycznej pracy,
7. rozpoznawanie wartości moralnych, dokonywanie wyborów i hierarchizacja wartości,
8. umiejętne godzenie dobra i wolności własnej z dobrem i wolnością innych, umacnianie odpowiedzialności za siebie w powiązaniu z odpowiedzialnością za innych,
9. przygotowanie się do życia w społeczności lokalnej oraz państwie,
10. kształtowanie postaw patriotycznych,
11. kształtowanie wrażliwości moralnej,
12. kształtowanie postawy szacunku dla wartości wyższych oraz motywowanie do bezinteresownych działań społecznych,
13. kształtowanie w sobie postawy dialogu, umiejętności słuchania innych i rozumienia ich poglądów,
14. rozpoznawanie własnych potrzeb edukacyjnych oraz uczenie się przez całe życie.

Tak sformułowane cele nadrzędne stanowiły podstawę proponowanych w niniejszym programie wymagań edukacyjnych, które integrują cele nauczania i wychowania z osiągnięciami ucznia i przedstawione są na tle treści nauczania. Wymagania te zawarto w rozdziale III.

II. Osiągnięcia ucznia

Według założeń podstawy programowej, „Do najważniejszych umiejętności zdobywanych w trakcie kształcenia ogólnego na III i IV etapie edukacyjnym należą:

- 1) czytanie – umiejętność rozumienia, wykorzystywania i refleksyjnego przetwarzania tekstów, w tym tekstów kultury, prowadząca do osiągnięcia własnych celów, rozwoju osobowego oraz aktywnego uczestnictwa w życiu społeczeństwa;
- 2) myślenie matematyczne – umiejętność wykorzystania narzędzi matematyki w życiu codziennym oraz formułowania sądów opartych na rozumowaniu matematycznym;
- 3) myślenie naukowe – umiejętność wykorzystania wiedzy o charakterze naukowym do identyfikowania i rozwiązywania problemów, a także formułowania wniosków opartych na obserwacjach empirycznych dotyczących przyrody i społeczeństwa;
- 4) umiejętność komunikowania się w języku ojczystym i w językach obcych, zarówno w mowie, jak i piśmie;
- 5) umiejętność sprawnego posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi;
- 6) umiejętność wyszukiwania, selekcjonowania i krytycznej analizy informacji;
- 7) umiejętność rozpoznawania własnych potrzeb edukacyjnych oraz uczenia się;
- 8) umiejętność pracy zespołowej”.

Natomiast wymagania szczegółowe z geografii, obejmujące III etap edukacyjny, to:

„Treści nauczania – wymagania szczegółowe

1. Mapa – umiejętności czytania, interpretacji i posługiwania się mapą. Uczeń:

- 1) wykazuje znaczenie skali mapy w przedstawianiu różnych informacji geograficznych na mapie; posługuje się skalą mapy do obliczenia odległości w terenie;
- 2) odczytuje z map informacje przedstawione za pomocą różnych metod kartograficznych;
- 3) posługuje się w terenie planem, mapą topograficzną, turystyczną, samochodową (m.in. orientuje mapę oraz identyfikuje obiekty geograficzne na mapie i w terenie);
- 4) identyfikuje położenie i charakteryzuje odpowiadające sobie obiekty geograficzne na fotografiach, zdjęciach lotniczych i satelitarnych oraz mapach topograficznych;
- 5) dobiera odpowiednią mapę w celu uzyskania określonych informacji geograficznych;
- 6) określa położenie geograficzne oraz matematyczno-geograficzne punktów i obszarów na mapie;
- 7) lokalizuje na mapach (również konturowych) kontynenty oraz najważniejsze obiekty geograficzne na świecie i w Polsce (niziny, wyżyny, góry, rzeki, jeziora, wyspy, morza, państwa, itp.);
- 8) analizuje i interpretuje treści map ogólnogeograficznych, tematycznych, turystycznych;
- 9) projektuje i opisuje trasy podróży na podstawie map turystycznych, topograficznych i samochodowych.

2. Kształt, ruchy Ziemi i ich następstwa. Uczeń:

1) podaje główne cechy kształtu i wymiarów Ziemi; odczytuje współrzędne geograficzne na globusie;

2) posługuje się ze zrozumieniem pojęciami: ruch obrotowy Ziemi, czas słoneczny, czas strefowy; podaje cechy ruchu obrotowego; wyjaśnia dlaczego zostały wprowadzone strefy czasowe i granica zmiany daty; posługuje się mapą stref czasowych do określania różnicy czasu strefowego i słonecznego na Ziemi;

3) podaje cechy ruchu obiegowego Ziemi; przedstawia (wykorzystując również własne obserwacje) zmiany w oświetleniu Ziemi oraz w długości trwania dnia i nocy w różnych szerokościach geograficznych i porach roku;

4) podaje najważniejsze geograficzne następstwa ruchów Ziemi.

3. Wybrane zagadnienia geografii fizycznej. Uczeń:

1) charakteryzuje wpływ głównych czynników klimatotwórczych na klimat;

2) charakteryzuje na podstawie wykresów lub danych liczbowych przebieg temperatury powietrza i opadów atmosferycznych w ciągu roku w wybranych stacjach meteorologicznych położonych w różnych strefach klimatycznych; oblicza amplitudę i średnią temperaturę powietrza; wykazuje na przykładach związków między wysokością Słońca a temperaturą powietrza;

3) wykazuje zróżnicowanie klimatyczne Ziemi na podstawie analizy map temperatury powietrza i opadów atmosferycznych oraz map stref klimatycznych na Ziemi;

4) podaje na podstawie map tematycznych zależności między strefami oświetlenia Ziemi a strefami klimatycznymi oraz wykazuje wpływ klimatu na zróżnicowanie roślinności i gleb na Ziemi;

5) podaje główne cechy płytowej budowy litosfery; wykazuje związki pomiędzy płytową budową litosfery a występowaniem zjawisk wulkanicznych i trzęsień ziemi;

6) posługuje się ze zrozumieniem pojęciem wietrzenia i erozji; przedstawia rzeźbotwórczą rolę wód płynących, fal morskich, wiatru, lądolodów i lodowców górskich;

7) rozpoznaje i opisuje w terenie formy rzeźby powstałe w wyniku działania czynników rzeźbotwórczych.

4. Położenie i środowisko przyrodnicze Polski. Uczeń:

1) charakteryzuje, na podstawie map różnej treści, położenie własnego regionu w Polsce oraz położenie Polski na świecie i w Europie; opisuje podział administracyjny Polski; podaje nazwy i wskazuje na mapie województwa oraz ich stolice;

2) opisuje najważniejsze wydarzenia (obrazy) z przeszłości geologicznej Polski: powstanie węgla kamiennego, powstawanie gór, zalewy mórz, zlodowacenia; wykazuje zależności pomiędzy współczesną rzeźbą Polski a wybranymi wydarzeniami geologicznymi;

3) rozpoznaje główne rodzaje skał występujących we własnym regionie i w Polsce; wskazuje na mapie najważniejsze obszary ich występowania; podaje przykłady wykorzystania skał w różnych dziedzinach życia człowieka;

4) podaje główne cechy klimatu Polski; wykazuje ich związek z czynnikami je kształtującymi; wyjaśnia mechanizm powstawania wiatru halnego i bryzy morskiej;

5) wymienia główne rodzaje zasobów naturalnych Polski i własnego regionu: lasów, wód, gleb, surowców mineralnych; korzystając z mapy opisuje ich rozmieszczenie i określa znaczenie gospodarcze.

5. Ludność Polski. Uczeń:

1) wyjaśnia i poprawnie stosuje podstawowe pojęcia z zakresu demografii: przyrost naturalny, urodzenia i zgony, średnia długość życia;

2) odczytuje z różnych źródeł informacji (m.in. rocznika statystycznego oraz piramidy płci i wieku) dane dotyczące: liczby ludności Polski, urodzeń, zgonów, przyrostu naturalnego, struktury płci, średniej długości życia w Polsce; odczytuje wielkość i główne kierunki migracji z Polski i do Polski;

3) charakteryzuje, na podstawie map gęstości zaludnienia, zróżnicowanie rozmieszczenia ludności w Polsce i zamieszkiwanym regionie oraz wyjaśnia te różnice czynnikami przyrodniczymi, historycznymi, ekonomicznymi;

4) wykazuje różnice w strukturze zatrudnienia ludności w Polsce i we własnym regionie;

5) podaje główne, aktualne problemy rynku pracy w Polsce i we własnym regionie;

6) analizuje, porównuje, ocenia rozmieszczenie i wielkość miast w Polsce i zamieszkiwanym regionie; wyjaśnia przyczyny rozwoju wielkich miast w Polsce.

6. Wybrane zagadnienia geografii gospodarczej Polski. Uczeń:

1) wyróżnia główne cechy struktury użytkowania ziemi, wielkości i własności gospodarstw rolnych, zasiewów i hodowli w Polsce na podstawie analizy map, wykresów, danych liczbowych;

2) podaje przyczyny zróżnicowania w rozmieszczeniu wybranych upraw (pszenicy, ziemniaków, buraków cukrowych) oraz chowu bydła i trzody chlewnej w Polsce;

3) przedstawia, na podstawie różnych źródeł informacji, strukturę wykorzystania źródeł energii w Polsce i ocenia jej wpływ na stan środowiska przyrodniczego;

4) wyjaśnia przyczyny zmian zachodzących w przemyśle w Polsce i we własnym regionie oraz wskazuje najlepiej rozwijające się obecnie w Polsce gałęzie produkcji przemysłowej;

5) rozróżnia rodzaje usług; wyjaśnia szybki rozwój wybranych usług w Polsce i we własnym regionie;

6) wykazuje na przykładach walory turystyczne Polski oraz opisuje obiekty znajdujące się na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO;

7) opisuje na podstawie map i wyjaśnia zróżnicowanie gęstości i jakości sieci transportowej w Polsce i wykazuje jej wpływ na rozwój innych dziedzin działalności gospodarczej;

8) wykazuje konieczność ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego w Polsce; wymienia formy jego ochrony, proponuje konkretne działania na rzecz jego ochrony we własnym regionie.

7. Regiony geograficzne Polski. Uczeń:

- 1) wskazuje na mapie główne regiony geograficzne Polski;
- 2) charakteryzuje, na podstawie map tematycznych, środowisko przyrodnicze głównych regionów geograficznych Polski ze szczególnym uwzględnieniem własnego regionu (również na podstawie obserwacji terenowych);
- 3) opisuje, na podstawie map tematycznych, najważniejsze cechy gospodarki regionów geograficznych Polski oraz ich związek z warunkami przyrodniczymi;
- 4) przedstawia np. w formie prezentacji multimedialnej walory turystyczne wybranego regionu geograficznego ze szczególnym uwzględnieniem jego walorów kulturowych;
- 5) projektuje i opisuje, na podstawie map turystycznych, tematycznych, ogólnogeograficznych i własnych obserwacji terenowych, podróż wzdłuż wybranej trasy we własnym regionie uwzględniając walory przyrodnicze i kulturowe;
- 6) przedstawia główne cechy położenia oraz środowiska przyrodniczego Morza Bałtyckiego; wykazuje znaczenie gospodarcze Morza Bałtyckiego oraz przyczyny degradacji jego wód.

8. Sąsiedzi Polski – różnicowanie geograficzne, przemiany. Uczeń:

- 1) charakteryzuje i porównuje, na podstawie różnych źródeł informacji geograficznej, środowisko przyrodnicze krajów sąsiadujących z Polską; wykazuje ich różnicowanie społeczne i gospodarcze;
- 2) wyjaśnia przyczyny dynamicznego rozwoju gospodarczego Niemiec;
- 3) przedstawia współczesne przemiany społeczne i gospodarcze Ukrainy;
- 4) wykazuje różnicowanie przyrodnicze, narodowościowe, kulturowe i gospodarcze Rosji;
- 5) przedstawia główne cechy środowiska przyrodniczego, gospodarki oraz formy współpracy z krajem będącym najbliższym sąsiadem regionu, w którym uczeń mieszka.

9. Europa. Relacje przyroda – człowiek – gospodarka. Uczeń:

- 1) wykazuje się znajomością podziału politycznego Europy;
- 2) określa położenie Europy i główne cechy środowiska przyrodniczego na podstawie mapy ogólnogeograficznej i map tematycznych;
- 3) opisuje, na podstawie map tematycznych, różnicowanie regionalne, kulturowe, narodowościowe i etniczne współczesnej Europy oraz najważniejsze przyczyny i konsekwencje tego różnicowania;
- 4) wykazuje, na podstawie map tematycznych, związki między głównymi cechami środowiska przyrodniczego Europy Północnej a głównymi kierunkami rozwoju gospodarczego;
- 5) wykazuje, na przykładzie rolnictwa Francji lub innego kraju europejskiego, związek pomiędzy warunkami przyrodniczymi a kierunkiem i efektywnością produkcji rolnej; identyfikuje cechy rolnictwa towarowego;
- 6) przedstawia, na podstawie wskazanych źródeł informacji geograficznej, główne kierunki i przyczyny zmian w strukturze przemysłu wybranego regionu (lub okręgu) przemysłowego w Europie Zachodniej;

7) przedstawia główne cechy położenia, wielkości, układu przestrzennego oraz znaczenie Paryża lub Londynu jako światowej metropolii;

8) wykazuje wpływ gór na cechy środowiska przyrodniczego oraz gospodarkę krajów alpejskich;

9) wykazuje związki między rozwojem turystyki w Europie Południowej a warunkami przyrodniczymi oraz dziedzictwem kultury śródziemnomorskiej;

10) prezentuje opracowaną na podstawie map, przewodników, internetu trasę wycieczki po Europie lub jej części.

10. Wybrane regiony świata. Relacje: człowiek – przyroda – gospodarka. Uczeń:

1) Wykazuje, na podstawie map tematycznych, że kontynent Azji jest obszarem wielkich geograficznych kontrastów;

2) przedstawia, na podstawie map tematycznych, warunki przyrodnicze obszarów, na których kształtowały się najstarsze azjatyckie cywilizacje;

3) analizuje wykresy i dane liczbowe dotyczące rozwoju ludnościowego i urbanizacji w Chinach; wyjaśnia, na podstawie map tematycznych, zróżnicowanie rozmieszczenia ludności na obszarze Chin; podaje kierunki rozwoju gospodarczego Chin oraz wskazuje zmiany znaczenia Chin w gospodarce światowej;

4) wykazuje znaczenie czynników społeczno-kulturowych w tworzeniu nowoczesnej gospodarki Japonii na tle niekorzystnych cech środowiska przyrodniczego;

5) wykazuje związek pomiędzy rytmem upraw i „kulturą ryżu” a cechami klimatu monsunowego w Azji Południowo-Wschodniej;

6) opisuje kontrasty społeczne i gospodarcze w Indiach; wyjaśnia przyczyny gwałtownego rozwoju nowoczesnych technologii;

7) charakteryzuje region Bliskiego Wschodu pod kątem cech kulturowych, zasobów ropy naftowej, kierunków i poziomu rozwoju gospodarczego; wskazuje miejsca konfliktów zbrojnych;

8) charakteryzuje na podstawie map tematycznych i wyjaśnia występowanie stref klimatyczno-roślinno-glebowych w Afryce;

9) wykazuje, na przykładzie strefy Sahelu, związek pomiędzy formami gospodarowania człowieka a zasobami wodnymi; uzasadnia potrzebę racjonalnego gospodarowania w środowisku charakteryzującym się poważnymi niedoborami słodkiej wody;

10) określa związki między problemami wyżywienia, występowaniem chorób (m.in. AIDS) a poziomem życia w krajach Afryki na południe od Sahary;

11) wyróżnia główne cechy i przyczyny zróżnicowania kulturowego i etnicznego Ameryki Północnej i Południowej;

12) identyfikuje konflikt interesów pomiędzy ekologicznymi skutkami wylesiania Amazonii a jej gospodarczym wykorzystaniem; określa cechy rozwoju i problemy wielkich miast w Brazylii;

13) wykazuje związki między gospodarką a warunkami środowiska przyrodniczego w najważniejszych regionach gospodarczych Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej; określa rolę Stanów Zjednoczonych w gospodarce światowej;

14) Przedstawia, na podstawie map tematycznych, główne cechy gospodarki Australii na tle warunków środowiska przyrodniczego;

15) przedstawia cechy położenia i środowiska geograficznego Antarktyki i Arktyki; podaje główne cechy i przyczyny zmian w środowisku przyrodniczym obszarów okołobiegunowych”.

W koncepcji *Programu nauczania geografii dla gimnazjum* przewidziano spełnienie wymienionych wyżej wymagań w taki sposób, aby nabywane przez uczniów umiejętności były nieustannie doskonalone w całym cyklu edukacji geograficznej na poziomie gimnazjum, a następnie szkoły ponadgimnazjalnej. Dotyczy to np. korzystania z różnorodnych źródeł informacji (w tym map o różnej treści oraz internetu), lokalizowania miejsc na powierzchni Ziemi czy stosowania wiedzy geograficznej w życiu codziennym.

Kształceniu umiejętności, takich jak analizowanie interakcji zachodzących w układzie człowiek – środowisko geograficzne w skali lokalnej, regionalnej i globalnej w różnych skalach czasowych czy wiązanie aktualnych wydarzeń społecznych i politycznych z przeszłością służy przyjęty w programie układ treści. W pierwszej kolejności ujęto treści dotyczące mapy, ruchów Ziemi i zróżnicowania środowiska przyrodniczego oraz powiązań pomiędzy jego komponentami. Następnie na konkretnych przykładach ukazano związki przyczynowo-skutkowe zachodzące między poszczególnymi elementami środowiska przyrodniczego a gospodarką człowieka i rozmieszczeniem ludności oraz zachodzącymi przemianami społeczno-gospodarczymi w skali kontynentalnej, regionalnej i krajowej. Dalej ujęto wiedzę dotyczącą środowiska przyrodniczego i społeczno-gospodarczego Polski oraz zróżnicowania regionalnego naszego kraju. Taki sposób prezentacji treści i osiągnięcia kolejnych celów przyczyni się do utrwalania nabywanej przez uczniów wiedzy oraz kształconych umiejętności.

Zakładane w niniejszym programie osiągnięcia ucznia, przedstawione w postaci wymagań edukacyjnych opisanych efektami kształcenia w tabelach rozdziału III, uwzględniają wszystkie sformułowania zawarte w podstawie programowej. Osiągnięcia te przedstawiono według zasad teorii poznania, w celu wytworzenia u uczniów strukturalnego systemu wiedzy i umiejętności, oraz w formie kształcenia czynnościowego.

III. Szczegółowe cele kształcenia i wychowania ujęte w postaci wymagań edukacyjnych oraz treści nauczania

CZĘŚĆ I Środowisko przyrodnicze Ziemi

Dział programu	Szczegółowe cele w postaci wymagań edukacyjnych	Treści nauczania	Odniesienie do treści Podstawy programowej
Obraz Ziemi	Uczeń poprawnie: - podaje definicję geografii, przedmiot i cele jej badań - podaje główne cechy kształtu i wymiarów Ziemi - odczytuje współrzędne geograficzne na mapie i globusie - określa położenie geograficzne oraz matematyczno-geograficzne punktów i obszarów na mapie - wykazuje znaczenie skali mapy w przedstawianiu różnych informacji geograficznych na mapie - posługuje się skalą mapy do obliczenia odległości w terenie - odczytuje z map informacje przedstawione za pomocą różnych metod kartograficznych - lokalizuje na mapach (również konturowych) kontynenty oraz najważniejsze obiekty geograficzne na świecie (niziny, wyżyny, góry, rzeki, jeziora, wyspy, morza, itp.) - analizuje i interpretuje treści map ogólnogeograficznych, tematycznych i turystycznych - odczytuje wysokość bezwzględną i oblicza wysokość względną - opisuje rzeźbę terenu na podstawie rysunku poziomicowego i mapy hipsometrycznej - posługuje się planem, mapą topograficzną, turystyczną i samochodową oraz identyfikuje na nich obiekty geograficzne - identyfikuje położenie i charakteryzuje odpowiadające sobie obiekty geograficzne na fotografiach, zdjęciach lotniczych i satelitarnych oraz mapach - dobiera odpowiednią mapę w celu uzyskania określonych informacji geograficznych	- definicja i podział geografii - źródła informacji geograficznej - kształt i wymiary Ziemi - siatka geograficzna i kartograficzna - współrzędne geograficzne - mapa i jej elementy - skala mapy - plan - metody przedstawiania zjawisk i rzeźby terenu na mapach - wysokość względna i bezwzględna	1.1–1.9 2.1

	- projektuje i opisuje trasy podróży na podstawie map turystycznych, topograficznych i samochodowych		
Ziemia we wszechświecie	Uczeń poprawnie: - opisuje budowę Układu Słonecznego - posługuje się ze zrozumieniem pojęciami: ruch obrotowy Ziemi, ruch obiegowy Ziemi, czas słoneczny, czas strefowy - podaje cechy ruchów obrotowego i obiegowego Ziemi - podaje najważniejsze geograficzne następstwa ruchów obiegowego i obrotowego Ziemi - wyjaśnia, dlaczego zostały wprowadzone strefy czasowe i linia zmiany daty - wykazuje różnice między rodzajami czasów - posługuje się mapą stref czasowych do określania różnicy czasu strefowego i słonecznego na Ziemi - oblicza różnice w czasie słonecznym i strefowym między wybranymi miejscami - przedstawia (wykorzystując również własne obserwacje) zmiany w oświetleniu Ziemi w różnych porach roku oraz podaje cechy charakterystyczne stref oświetlenia Ziemi - określa różnice w długości trwania dnia i nocy w różnych szerokościach geograficznych i porach roku	- miejsce Ziemi we wszechświecie - budowa Układu Słonecznego - ruch obiegowy i obrotowy Ziemi - czas słoneczny, uniwersalny, strefowy i urzędowy - konsekwencje ruchów Ziemi - strefy oświetlenia Ziemi	2.2–2.4
Atmosfera i hydrosfera	Uczeń poprawnie: - charakteryzuje skład powietrza atmosferycznego i budowę atmosfery - charakteryzuje wpływ głównych czynników klimatotwórczych na klimat - charakteryzuje na przykładach wpływ czynników klimatotwórczych na rozkład temperatur powietrza atmosferycznego i opadów na Ziemi - oblicza średnią roczną temperaturę powietrza i amplitudę temperatury powietrza oraz sumę opadów atmosferycznych - charakteryzuje, na podstawie wykresów lub danych liczbowych, przebieg temperatury powietrza i opadów atmosferycznych w ciągu roku w wybranych stacjach meteorologicznych położonych w różnych strefach klimatycznych - rysuje klimatogramy, korzystając z danych klimatologicznych - omawia mechanizm powstawania, cechy oraz kierunki wybranych wiatrów na Ziemi	- skład chemiczny i budowa atmosfery - amplituda temperatury powietrza i średnia roczna temperatura powietrza - ruch powietrza w atmosferze - opady i osady atmosferyczne - czynniki klimatotwórcze - strefy klimatyczne na Ziemi - zasoby i krążenie wody w przyrodzie - ruchy wody morskiej	3.1–3.4

	- wykazuje na przykładach związek między wysokością Słońca a temperaturą powietrza - wykazuje zróżnicowanie stref klimatycznych na Ziemi na podstawie map temperatury powietrza, opadów atmosferycznych oraz map stref klimatycznych - podaje, na podstawie map tematycznych, zależności między strefami oświetlenia Ziemi a strefami klimatycznymi - omawia zasoby wodne w przyrodzie - analizuje schemat obiegu wody w przyrodzie - omawia przyczyny powstawania wybranych ruchów wody morskiej: prądów morskich, fal wiatrowych i pływów - wymienia rodzaje wód powierzchniowych i podziemnych i podaje ich znaczenie gospodarcze	- rodzaje wód powierzchniowych i podziemnych oraz ich znaczenie gospodarcze	
Wnętrze Ziemi	Uczeń poprawnie: - opisuje, na podstawie ilustracji, budowę wnętrza Ziemi - wymienia główne rodzaje skał i warunki ich powstawania - podaje przykłady zastosowania skał - charakteryzuje, na podstawie tabeli stratygraficznej, najważniejsze wydarzenia z przeszłości geologicznej Ziemi - charakteryzuje procesy wewnętrzne kształtujące rzeźbę powierzchni Ziemi - podaje główne cechy płytowej budowy litosfery - wykazuje związki między płytową budową litosfery a występowaniem zjawisk wulkanicznych i trzęsień ziemi - opisuje skutki trzęsień ziemi i erupcji wulkanicznych - klasyfikuje góry ze względu na genezę - lokalizuje wybrane łańcuchy (pasma) górskie na mapach - rozróżnia wielkie formy ukształtowania powierzchni Ziemi	- budowa wnętrza Ziemi - płytowa budowa litosfery - dzieje geologiczne Ziemi - czynniki i procesy wewnętrzne kształtujące formy powierzchni Ziemi - formy terenu powstałe w wyniku działania procesów rzeźbotwórczych wewnętrznych - rozmieszczenie łańcuchów górskich na świecie - wielkie formy ukształtowania powierzchni Ziemi	3.5 3.7 1.7

Rzeźbiarze powierzchni Ziemi	Uczeń poprawnie: - wymienia czynniki i procesy zewnętrzne kształtujące powierzchnię Ziemi - posługuje się pojęciami „wietrzenie” i „erozja” - przedstawia rzeźbotwórczą rolę wód płynących, fal morskich, wiatru, lądolodów i lodowców górskich - wyjaśnia genezę wybranych form terenu - rozpoznaje i opisuje w terenie formy rzeźby powstałe w wyniku działania zewnętrznych czynników rzeźbotwórczych	- rzeźbotwórcza rola wód płynących, fal morskich, wiatru, lądolodów i lodowców górskich - formy terenu powstałe w wyniku działania procesów rzeźbotwórczych zewnętrznych	3.6–3.7
Tajemnice natury	Uczeń poprawnie: - wymienia czynniki glebotwórcze - omawia, na podstawie ilustracji profilu glebowego, główne poziomy glebowe - wykazuje wpływ klimatu na zróżnicowanie roślinności i gleb na świecie -wymienia przykłady gleb strefowych i astrefowych - lokalizuje strefy roślinne na mapie świata - charakteryzuje strefy roślinne	- proces i czynniki glebotwórcze - poziomy glebowe - strefowe zróżnicowanie gleb i szaty roślinnej - współzależność stref klimatycznych, roślinnych i glebowych	3.4

CZĘŚĆ II *Geografia regionalna świata*

Dział programu	Szczegółowe cele w postaci wymagań edukacyjnych	Treści nauczania	Odniesienie do treści Podstawy programowej
Afryka	Uczeń poprawnie: - określa położenie geograficzne Afryki oraz wybranych krajów - na podstawie map charakteryzuje środowisko przyrodnicze kontynentu - charakteryzuje na podstawie map tematycznych i wyjaśnia występowanie stref klimatyczno-roślinno-glebowych w Afryce - wykazuje, na przykładzie strefy Sahelu, związek pomiędzy formami gospodarowania człowieka a zasobami wodnymi - uzasadnia potrzebę racjonalnego gospodarowania w środowisku charakteryzującym się poważnymi niedoborami słodkiej wody - omawia wybrane problemy mieszkańców Afryki - określa związki pomiędzy problemami żywienia, występowaniem chorób (m.in. AIDS) a poziomem życia w krajach Afryki na południe od Sahary - analizuje przyczyny i skutki wybranych konfliktów w Afryce - ukazuje wpływ warunków przyrodniczych na rozmieszczenie ludności oraz poziom rozwoju gospodarczego wybranych krajów Afryki - analizuje dane statystyczne dotyczące sytuacji gospodarczej wybranych krajów i formułuje wnioski - analizuje warunki przyrodnicze i pozaprzyrodnicze w wybranych krajach Afryki pod kątem rozwoju turystyki	- położenie geograficzne i środowisko przyrodnicze Afryki z uwzględnieniem czynników kształtujących klimat kontynentu - strefowość klimatyczno-roślinno-glebowa Afryki - gospodarowanie na terenach skrajnie suchych na przykładzie strefy Sahelu - zmiany liczby ludności i rozmieszczenie ludności w Afryce - przyczyny i skutki wybranych konfliktów w Afryce - rola surowców mineralnych w kształtowaniu gospodarki wybranych krajów Afryki - rola turystyki w gospodarce wybranych krajów Afryki - poziom życia oraz najważniejsze problemy społeczne krajów położonych na południe od Sahary	10.8-10.10 1.7-1.8

Ameryka	Uczeń poprawnie: - określa położenie geograficzne Ameryki Północnej i Ameryki Południowej na kuli ziemskiej oraz przedstawia przebieg granicy między tymi kontynentami - charakteryzuje środowisko przyrodnicze Ameryk oraz wskazuje na mapie najważniejsze krainy geograficzne - wykazuje wpływ wybranych warunków przyrodniczych na klimat Ameryk oraz układ stref klimatyczno-roślinnych - analizuje zmiany liczby ludności Ameryk, podaje ich przyczyny i skutki oraz charakteryzuje rozmieszczenie i zróżnicowanie ludności Ameryk - wyróżnia główne cechy i przyczyny zróżnicowania kulturowego i etnicznego ludności Ameryk - charakteryzuje warunki przyrodnicze oraz ich wpływ na formy gospodarowania w wybranych krajach na kontynentach amerykańskich - wykazuje związki między gospodarką a warunkami środowiska przyrodniczego w najważniejszych regionach gospodarczych Stanów Zjednoczonych Ameryki - określa rolę Stanów Zjednoczonych w gospodarce światowej - identyfikuje konflikt interesów pomiędzy ekologicznymi skutkami wylesiania Amazonii a jej gospodarczym wykorzystaniem - określa cechy rozwoju i problemy wielkich miast w Brazylii	- położenie geograficzne obu Ameryk - zróżnicowanie środowiska przyrodniczego Ameryk - zmiany liczby ludności i rozmieszczenie ludności w obu Amerykach - cechy, przyczyny i skutki zróżnicowania kulturowego i etnicznego ludności Ameryk - warunki naturalne i ich wpływ na formy gospodarowania w wybranych krajach Ameryk - wybrane regiony gospodarcze Stanów Zjednoczonych, rola Stanów Zjednoczonych w gospodarce światowej - konflikt interesów pomiędzy skutkami wylesiania Amazonii a jej gospodarczym wykorzystaniem - cechy rozwoju i problemy wielkich miast w Brazylii	10.11-10.13 1.7-1.8
Australia	Uczeń poprawnie: - określa położenie geograficzne Australii i Oceanii na kuli ziemskiej oraz charakteryzuje cechy ich środowiska przyrodniczego - przedstawia, na podstawie map tematycznych, główne cechy gospodarki Australii na tle warunków środowiska przyrodniczego - wykazuje zależności między warunkami przyrodniczymi a rozmieszczeniem ludności w Australii	- gospodarka Australii na tle warunków środowiska przyrodniczego	10.14 1.7-1.8

Arktyka i Antarktyka	Uczeń poprawnie: - określa, na podstawie mapy, położenie Antarktydy i Arktyki oraz omawia cechy ich położenia i środowiska geograficznego - wymienia główne cechy i wyjaśnia przyczyny i skutki zmian w środowisku przyrodniczym obszarów okołobiegunowych - przedstawia udział Polaków w badaniach obszarów polarnych	- położenie i środowisko geograficzne Antarktyki i Arktyki - zmiany w środowisku przyrodniczym obszarów okołobiegunowych	10.15 1.7-1.8
Azja	Uczeń poprawnie: - określa, na podstawie mapy, położenie geograficzne Azji oraz przebieg granicy między Azją i Europą - wykazuje, na podstawie map tematycznych, że kontynent Azji jest obszarem wielkich geograficznych kontrastów - przedstawia, na podstawie map tematycznych, warunki przyrodnicze obszarów, na których kształtowały się najstarsze azjatyckie cywilizacje - analizuje dane statystyczne dotyczące zmian liczby ludności i urbanizacji w Chinach oraz wyjaśnia przyczyny różnic w rozmieszczeniu ludności w Chinach - podaje kierunki rozwoju gospodarczego i wskazuje zmiany znaczenia w gospodarce światowej wybranych państw Azji - wykazuje znaczenie czynników społeczno-kulturowych w tworzeniu nowoczesnej gospodarki na tle niekorzystnych cech środowiska przyrodniczego w Japonii - wykazuje związek pomiędzy rytmem upraw i „kulturą ryżu” a cechami klimatu monsunowego w Azji Południowo-Wschodniej - opisuje kontrasty społeczne i gospodarcze w Indiach - wyjaśnia przyczyny gwałtownego rozwoju nowoczesnych technologii na przykładzie Indii - charakteryzuje region Bliskiego Wschodu pod kątem cech kulturowych, kierunków i poziomu rozwoju gospodarczego - analizuje, na podstawie map tematycznych i danych statystycznych, rozmieszczenie zasobów i wydobycie wybranych surowców mineralnych w regionie Bliskiego Wschodu - wyjaśnia przyczyny i skutki wybranych konfliktów zbrojnych na Bliskim Wschodzie oraz wskazuje na mapie obszary ich występowania	- Azja jako obszar wielkich geograficznych kontrastów - warunki przyrodnicze obszarów, na których kształtowały się najstarsze azjatyckie cywilizacje - zmiany liczby ludności i urbanizacja w Chinach - rozmieszczenie ludności na obszarze Chin - kierunki rozwoju gospodarczego Chin oraz zmiany znaczenia Chin w gospodarce światowej - cechy środowiska przyrodniczego Japonii oraz znaczenie czynników społeczno-kulturowych w tworzeniu nowoczesnej gospodarki - cechy klimatu monsunowego w Azji Południowo-Wschodniej i ich wpływ na uprawę ryżu	10.1-10.7 1.7-1.8

		- kontrasty społeczne i gospodarcze w Indiach - przyczyny gwałtownego rozwoju nowoczesnych technologii w Indiach - cechy kulturowe, zasoby ropy naftowej, kierunki i poziom rozwoju gospodarczego i miejsca konfliktów zbrojnych w regionie Bliskiego Wschodu	
Europa	Uczeń poprawnie: - określa, na podstawie mapy, położenie geograficzne Europy oraz charakteryzuje wybrane komponenty jej środowiska przyrodniczego - wykazuje się znajomością podziału politycznego Europy - opisuje, na podstawie map tematycznych oraz innych źródeł informacji, zróżnicowanie religijne, językowe i narodowościowe i etniczne ludności Europy, podaje najważniejsze przyczyny i konsekwencje tego zróżnicowania - wykazuje, na podstawie map tematycznych, związki między głównymi cechami środowiska przyrodniczego Europy Północnej a głównymi kierunkami rozwoju gospodarczego - wykazuje wpływ gór na cechy środowiska przyrodniczego oraz gospodarkę krajów alpejskich - wykazuje związki między rozwojem turystyki w Europie Południowej a warunkami przyrodniczymi oraz dziedzictwem kultury - przedstawia główne cechy położenia, wielkości, układu przestrzennego oraz znaczenie Londynu jako światowej metropolii - wykazuje na przykładzie rolnictwa Francji, związek między warunkami przyrodniczymi a kierunkiem i efektywnością produkcji rolnej - identyfikuje cechy rolnictwa towarowego na przykładzie francuskiej gospodarki śródziemnomorskiej - prezentuje opracowaną na podstawie map, przewodników, internetu trasę wycieczki po Europie lub jej części	- położenie i główne cechy środowiska przyrodniczego Europy - relacje między głównymi cechami środowiska przyrodniczego wybranych regionów Europy a głównymi kierunkami rozwoju gospodarczego tego regionu - mapa polityczna Europy - zróżnicowanie regionalne, kulturowe, narodowościowe i etniczne współczesnej Europy oraz najważniejsze przyczyny i konsekwencje tego zróżnicowania - cechy charakterystyczne położenia, wielkości i układu przestrzennego Londynu oraz znaczenie tego miasta jako światowej metropolii	9.1-9.5 9.7-9.10 1.7-1.8

		- walory turystyczne oraz dziedzictwo kultury śródziemnomorskiej w Europie Południowej	
Sąsiedzi Polski	Uczeń poprawnie: - omawia i porównuje na podstawie różnych źródeł informacji geograficznej środowisko przyrodnicze państw sąsiadujących z Polską - charakteryzuje zróżnicowanie społeczne i gospodarcze krajów sąsiadujących z Polską - wyjaśnia przyczyny dynamicznego rozwoju gospodarczego Niemiec - przedstawia, na podstawie wskazanych źródeł informacji geograficznej, główne kierunki i przyczyny zmian w strukturze przemysłu Zagłębia Ruhry - przedstawia współczesne przemiany społeczne i gospodarcze Ukrainy - wykazuje zróżnicowanie przyrodnicze, narodowościowe, kulturowe i gospodarcze Rosji - wykazuje zróżnicowanie gospodarcze Rosji - omawia formy współpracy międzynarodowej z krajem będącym najbliższym sąsiadem regionu, w którym mieszka	- środowisko przyrodnicze krajów sąsiadujących z Polską, ich zróżnicowanie społeczne i gospodarcze - przyczyny dynamicznego rozwoju gospodarczego Niemiec - główne kierunki i przyczyny zmian w strukturze przemysłu wybranego regionu przemysłowego w Europie Zachodniej - współczesne przemiany społeczne i gospodarcze Ukrainy - zróżnicowanie przyrodnicze, narodowościowe, kulturowe i gospodarcze Rosji - formy współpracy międzynarodowej z krajem będącym najbliższym sąsiadem regionu zamieszkania ucznia	8.1-8.5 9.1-9.3 9.6 1.7-1.8

CZĘŚĆ III *Geografia Polski*

Dział programu	Szczegółowe cele w postaci wymagań edukacyjnych	Treści nauczania	Odniesienie do treści Podstawy programowej
Położenie i środowisko przyrodnicze Polski	Uczeń poprawnie: - charakteryzuje, na podstawie map, położenie fizycznogeograficzne, polityczne i matematyczne Polski w Europie i na świecie - charakteryzuje, na podstawie map, położenie fizycznogeograficzne, polityczne i matematyczne własnego regionu w Polsce - opisuje wybrane wydarzenia z przeszłości geologicznej Polski - wykazuje zależności pomiędzy współczesną rzeźbą powierzchni Polski a wybranymi wydarzeniami geologicznymi - rozpoznaje główne rodzaje skał występujących we własnym regionie i w Polsce, wskazuje na mapie obszary ich występowania oraz podaje przykłady wykorzystania skał w różnych dziedzinach życia człowieka - omawia cechy ukształtowania powierzchni Polski na podstawie mapy hipsometrycznej - podaje cechy klimatu Polski - omawia wpływ wybranych czynników na klimat Polski - charakteryzuje cechy klimatu Polski - opisuje na podstawie map klimatycznych i klimatogramów rozkład temperatur powietrza i opadów atmosferycznych w Polsce - opisuje główne cechy wód powierzchniowych i podziemnych w Polsce - opisuje główne cechy położenia i środowiska przyrodniczego Morza Bałtyckiego - wykazuje znaczenie gospodarcze Morza Bałtyckiego oraz przyczyny degradacji wód - opisuje, korzystając z mapy gleb w Polsce, rozmieszczenie głównych typów genetycznych gleb i określa ich przydatność w rolnictwie - opisuje, na podstawie mapy, rozmieszczenie kompleksów leśnych w Polsce - wymienia główne rodzaje zasobów naturalnych Polski i własnego regionu: lasów, wód, gleb, surowców mineralnych; korzystając z mapy opisuje ich rozmieszczenie i określa znaczenie gospodarcze	- położenie Polski na mapie Europy i świata - położenie własnego regionu na mapie Polski - najważniejsze wydarzenia z przeszłości geologicznej Polski - główne rodzaje skał w Polsce - klimat Polski i czynniki go kształtujące - mechanizm powstawania wiatru halnego i bryzy morskiej - wody powierzchniowe i podziemne Polski oraz ich znaczenie gospodarcze - położenie i cechy Morza Bałtyckiego - znaczenie gospodarcze Bałtyku oraz przyczyny degradacji jego wód - rodzaje zasobów naturalnych Polski i własnego regionu	4.1–4.5 7.6 1.7–1.8

Regiony fizycznogeograficzne Polski	Uczeń poprawnie: - wskazuje na mapie Polski główne regiony geograficzne i podaje ich nazwy - wymienia, na podstawie map tematycznych, główne cechy środowiska przyrodniczego wybranych regionów geograficznych w Polsce (ze szczególnym uwzględnieniem własnego regionu) - opisuje, na podstawie map tematycznych, najważniejsze cechy gospodarki regionów geograficznych Polski oraz ich związek z warunkami przyrodniczymi - wymienia ważniejsze miasta w wybranych regionach fizycznogeograficznych (w tym we własnym regionie) - przedstawia wpływ warunków naturalnych na rozwój turystyki w wybranych regionach geograficznych (w tym we własnym regionie) - wykazuje związki pomiędzy przeszłością geologiczną, klimatem, hydrologią i glebami a charakterem krajobrazu i działalnością człowieka w wybranych regionach fizycznogeograficznych (w tym we własnym regionie) - przedstawia, np. w formie prezentacji multimedialnej, walory turystyczne wybranego regionu geograficznego ze szczególnym uwzględnieniem jego walorów kulturowych - projektuje i opisuje, na podstawie map turystycznych, tematycznych, ogólnogeograficznych i własnych obserwacji terenowych, podróż wzdłuż wybranej trasy we własnym regionie, uwzględniając walory przyrodnicze i kulturowe - opisuje polskie obiekty znajdujące się na Liście światowego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego UNESCO i wskazuje je na mapie Polski	- wybrane regiony fizycznogeograficzne Polski - cechy środowiska przyrodniczego wybranych regionów fizycznogeograficznych - związki między komponentami środowiska przyrodniczego wybranych regionów w Polsce - cechy gospodarki regionów geograficznych Polski oraz ich związek z warunkami przyrodniczymi - walory turystyczne wybranego regionu geograficznego ze szczególnym uwzględnieniem jego walorów kulturowych - obiekty z Listy światowego dziedzictwa kulturalnego i przyrodniczego UNESCO występujące w Polsce	7.1–7.5 6.6

Podział administracyjny, struktura ludności i urbanizacja w Polsce	Uczeń poprawnie: - opisuje podział administracyjny Polski - podaje nazwy i wskazuje na mapie województwa i ich stolice - wyjaśnia i stosuje podstawowe pojęcia z zakresu demografii: przyrost naturalny, urodzenia i zgony, średnia długość życia - odczytuje z różnych źródeł informacji (m.in. rocznika statystycznego oraz piramidy płci i wieku) dane dotyczące: liczby ludności Polski, urodzeń, zgonów, przyrostu naturalnego i rzeczywistego, struktury płci, średniej długości życia w Polsce oraz wielkości i głównych kierunków migracji Polaków - charakteryzuje, na podstawie map gęstości zaludnienia, zróżnicowanie rozmieszczenia ludności w Polsce i zamieszkiwanym regionie oraz wyjaśnia te różnice czynnikami przyrodniczymi, historycznymi, ekonomicznymi - wymienia nazwy ważniejszych krajów zamieszkałych przez ludność pochodzenia polskiego i wskazuje te kraje na mapie świata - omawia na podstawie danych statystycznych strukturę narodowościową i wyznaniową ludności Polski - wskazuje różnice w strukturze zatrudnienia ludności w Polsce i we własnym regionie - podaje główne, aktualne problemy rynku pracy w Polsce i we własnym regionie - wyjaśnia przyczyny i skutki bezrobocia oraz migracji zarobkowej w Polsce - analizuje, porównuje, ocenia rozmieszczenie i wielkość miast w Polsce i zamieszkiwanym regionie - wyjaśnia przyczyny rozwoju wielkich miast w Polsce	- podział administracyjny Polski - współczynniki: urodzeń, zgonów, przyrostu naturalnego, przyrostu rzeczywistego - czynniki wpływające na rozmieszczenie ludności Polski - liczba ludności Polski oraz struktura płci i wieku ludności - przyczyny i skutki współczesnych migracji Polaków - struktura zatrudnienia ludności oraz przyczyny i skutki wzrostu bezrobocia w Polsce po 1989 roku - rozmieszczenie i wielkość miast w Polsce i regionie zamieszkania ucznia oraz przyczyny rozwoju wielkich miast	4.1 5.1–5.6
Rolnictwo w Polsce	Uczeń poprawnie: - wykazuje wpływ warunków przyrodniczych i pozaprzyrodniczych na rozwój rolnictwa w Polsce - wyróżnia, na podstawie analizy map, wykresów i danych liczbowych, główne cechy struktury użytkowania ziemi, wielkości i własności gospodarstw rolnych, zasiewów i hodowli w Polsce	- warunki rozwoju rolnictwa w Polsce - cechy struktury użytkowania ziemi, wielkości i własności gospo-	6.1–6.2

	- podaje przyczyny zróżnicowania w rozmieszczeniu wybranych upraw (pszenicy, ziemniaków, buraków cukrowych) oraz chowu bydła i trzody chlewnej w Polsce - wykazuje związek między rozmieszczeniem upraw i chowu zwierząt a warunkami naturalnymi regionu - omawia skutki, które przyniosło rolnictwu włączenie Polski do Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej	darstw rolnych, zasiewów i hodowli w Polsce - rozmieszczenie wybranych upraw oraz chowu bydła i trzody chlewnej w Polsce	
Przemysł w Polsce	Uczeń poprawnie: - charakteryzuje ważniejsze miejsca koncentracji ośrodków przemysłowych w Polsce oraz podaje czynniki, które wpłynęły na ich lokalizację - omawia na podstawie mapy i danych statystycznych rozmieszczenie i obszary wydobycia ważniejszych surowców mineralnych - wyjaśnia przyczyny zmian zachodzących w przemyśle w Polsce oraz wskazuje najlepiej rozwijające się obecnie gałęzie produkcji przemysłowej - przedstawia, na podstawie różnych źródeł informacji, strukturę wykorzystania źródeł energii w Polsce i ocenia jej wpływ na stan środowiska przyrodniczego - wymienia nazwy ważniejszych elektrowni oraz wskazuje te elektrownie na mapie Polski	- ważniejsze miejsca koncentracji ośrodków przemysłowych w Polsce - surowce mineralne w Polsce - struktura wykorzystania źródeł energii w Polsce i jej wpływ na stan środowiska przyrodniczego - zmiany zachodzące w przemyśle Polski i regionie zamieszkania ucznia - najlepiej rozwijające się obecnie w Polsce działy produkcji przemysłowej	6.3–6.4

Usługi w Polsce	Uczeń poprawnie: - wymienia rodzaje usług - wyjaśnia szybki rozwój wybranych usług w Polsce i we własnym regionie - wykazuje zależności między poziomem rozwoju gospodarczego Polski a udziałem usług w tworzeniu PKB - omawia wady i zalety wybranych rodzajów transportu oraz wykazuje ich rolę w gospodarce - opisuje na podstawie map i wyjaśnia zróżnicowanie gęstości i jakości sieci transportowej w Polsce i wykazuje jej wpływ na rozwój innych dziedzin gospodarki - przedstawia przyczyny i skutki rozwoju nowoczesnych form łączności w Polsce	- rodzaje usług - przyczyny szybkiego rozwoju wybranych usług w Polsce i we własnym regionie - zróżnicowanie gęstości i jakości sieci transportowej w Polsce i jej wpływ na rozwój innych dziedzin działalności gospodarczej - łączność w Polsce	6.5 6.7
Degradacja i ochrona środowiska przyrodniczego	Uczeń poprawnie: - charakteryzuje na przykładach źródła i skutki zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego Polski - wykazuje konieczność ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego w Polsce - wymienia formy ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego w Polsce - proponuje konkretne działania na rzecz ochrony przyrody oraz środowiska kulturowego we własnym regionie - opisuje działania polskich organizacji działających na rzecz ochrony przyrody i środowiska kulturowego	- główne źródła zanieczyszczeń środowiska w Polsce - stan środowiska w Polsce - ochrona środowiska przyrodniczego i kulturowego w Polsce - formy ochrony przyrody i środowiska kulturowego w Polsce - działania na rzecz ochrony przyrody w Polsce	6.8

IV. Procedury osiągnięcia szczegółowych celów edukacyjnych

Zgodnie z Podstawą programową zawarte w niniejszym programie wymagania edukacyjne, łączące w sobie cele kształcenia oraz osiągnięcia ucznia, są punktem wyjścia do określenia procedur ich osiągnięcia, czyli warunków właściwej realizacji zadań dydaktycznych i wychowawczych, stawianych przed szkołą, nauczycielem oraz uczniem. Procedury te mają umożliwić uczniowi wszechstronny rozwój, uczestniczenie w całym procesie edukacyjnym, rozwijanie zainteresowań oraz przygotować go do kształcenia ustawicznego.

Procedury obejmują procesy pracy na lekcjach, zajęciach pozalekcyjnych i naukę indywidualną. Realizacji procedur służą m.in. liczba godzin przeznaczona na edukację geograficzną, różne rodzaje i typy lekcji oraz strategie dydaktyczne.

Zadaniem szkoły jest zapewnienie warunków do prawidłowej organizacji procesu dydaktycznego, w tym przydziału godzin dydaktycznych przeznaczonych na edukację geograficzną, a określonych w ramowym planie nauczania – jest to 130 godzin w całym cyklu kształcenia gimnazjalnego.

Kolejnym zadaniem szkoły, którego wypełnienie umożliwi pełną realizację wymagań edukacyjnych zawartych w niniejszym programie, jest zorganizowanie pracowni geograficznej (lub innej sali szkolnej), wyposażonej w tradycyjne i niezbędne środki dydaktyczne, takie jak:

- zestawy map ściennych,
- atlasy geograficzne,
- mapy topograficzne okolic szkoły, mapy turystyczne, plany miast,
- odbiornik GPS,
- uczniowskie globusy fizyczne, globusy indukcyjne,
- zestawy modeli (np. geologicznych),
- okazy skał,
- kompasy i busole do wykorzystania na lekcjach terenowych i wycieczkach,
- przyrządy do płytkich wierceń geologicznych i wykonywania odkrywek (np. saperki),
- przyrządy pomiarowe (np. zestawy termometrów, wiatromierz, barometr, gnomon, taśma miernicza, pH-metr),
- roczniki statystyczne lub/ oraz inne opracowania statystyczne (np. *Świat w liczbach*),
- biblioteczka geograficzna, w tym: słowniki, encyklopedie i czasopisma geograficzne,
- zestawy foliogramów i rzutnik pisma,
- zestawy filmów na kasetach video lub płytach DVD oraz magnetowid lub odtwarzacz DVD (w miarę możliwości szkoły),
- komputer z programami edukacyjnymi oraz łączem internetowym i rzutnikiem multimedialnym (w miarę możliwości szkoły).

Wypełniając zadania szkoły oraz dążąc do osiągnięcia nadrzędnych celów:

- wszechstronnego rozwoju uczniów,
- rozwoju ich zainteresowań,
- przygotowania uczniów do kształcenia ustawicznego,

- rozwinięcia w uczniach chęci pozytywnego działania, kształtującego dociekliwość poznawczą,
- wdrożenia uczniów do aktywnej i samodzielnej pracy, a także pracy zespołowej,
- wykształcenia u uczniów poczucia odpowiedzialności za własną naukę,
- wykształcenia u uczniów nawyku korzystania z różnorodnych źródeł informacji,
- rozwijania u uczniów postawy badawczej,
- wykształcenia u uczniów umiejętności budowania problemów badawczych i modeli ich rozwiązania oraz formułowania krytycznych ocen,
- wykształcenia u uczniów poczucia odpowiedzialności za własny rozwój,
- wykształcenia systemu wartości odpowiadającego naturze i godności człowieka,

należy uwzględnić różne sposoby nauczania i uczenia się. Na uczenie się wpływa m.in. inteligencja emocjonalna ucznia, typ polisensoryczny, jego osobowość, dojrzałość oraz środowisko, w którym przebywa. Na proces uczenia się składają się także takie czynniki jak: wiedza wcześniejsza, skojarzenia, transfer wiedzy, emocje i motywacja, obserwacja i style uczenia się.

Wiedza wcześniejsza obejmuje to, co już uczniowi jest znane z poprzedniego etapu edukacyjnego i własnych doświadczeń. Zatem ważne jest, aby nauczyciel starał się nawiązać do wcześniejszej wiedzy ucznia, niejako przerzucając pomost pomiędzy znanym a nieznanym.

Skojarzenia pomagają nauczyć się nowego materiału lub przypomnieć już zapomniany. Przywoływanie pewnych słów-haseł, np. „skała”, może przywieść na myśl określone terminy, zdarzenia czy procesy.

Transfer wiedzy to przeniesienie wiedzy nabytej w procesie uczenia się z teorii do praktyki. Znajomość terminów i faktów bez zrozumienia ich istotności, związków czy zastosowań ma ograniczone znaczenie, np. w przypadku mapy uczeń nie tylko powinien rozumieć termin „mapa”, ale także potrafić odnieść go do praktyki, czyli korzystać z mapy.

Obserwacja procesów w naturalnych warunkach i sytuacjach ułatwia ich lepsze zrozumienie. Jest przykładem badania ciągłego. Za jej pomocą bada się np. erozję gleby czy ruchy masowe.

Stan emocjonalny ucznia może przyczynić się do lepszego przyswojenia poznawanego materiału lub przeciwnie – powodować powstawanie barier w procesie uczenia się. Zetknięcie się z nowym i trudnym materiałem czasami wywołuje u ucznia niepokój, który może działać na niekorzyść uczenia się i demotywować do nauki. Nauczyciele powinni osłabiać negatywne emocje, a wzmacniać, za pomocą odpowiednich metod, technik, form i środków nauczania, emocje pozytywne, które pobudzają uczniów do uczenia się i korzystnie wpływają na motywację.

Motywacja jest to wywoływanie, ukierunkowywanie i podtrzymanie określonego zachowania ucznia w procesie uczenia się, w celu osiągnięcia zamierzonych celów. Dla procesu uczenia się niezwykle istotne są czas trwania i umiejętne pobudzenie. Uczeń zmotywowany z reguły poświęci więcej czasu na uczenie się i rozwiązywanie problemów. Ponadto motywacja sprzyja koncentracji, wytrwałości oraz odporności na przeszkody w dochodzeniu do rozwiązań problemów badawczych. Dlatego ważne jest, aby w procesie dydaktycznym uczniowie mogli nieustannie liczyć na pomoc nauczyciela, jego wsparcie i zachętę.

Aby osiągnąć założone w niniejszym programie cele i wypełnić zadania szkoły, nauczyciel powinien zwrócić uwagę na style uczenia się uczniów. Są to charakterystyczne dla danej osoby kognitywne, afektywne i psychologiczne zachowania, które stanowią o tym, jak postrzega ona i podchodzi do procesu uczenia się. Wśród uczniów są wzrokowcy, słuchowcy, czuciowcy oraz kinestetycy, a każdy z nich inaczej się uczy. Niektórzy wolą korzystać z podręcznika i obejmują całą stronę wzrokiem, inni studiują fragment po fragmencie, a jeszcze inni szukają odpowiednich wiadomości w całym podręczniku lub analizują inne źródła.

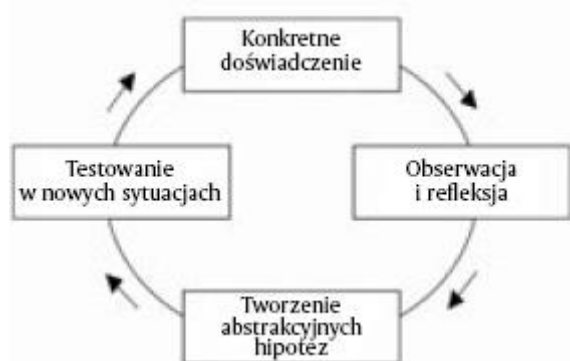
Wyróżniamy cztery podstawowe style uczenia się poprzez:

- odczuwanie,
- obserwację,
- myślenie,
- działanie.

Nauczycielowi uwzględniającemu wymienione wyżej style uczenia się łatwiej będzie utrwalac i rozwijać u uczniów cztery podstawowe zdolności i umiejętności:

- konkretnego doświadczania,
- refleksyjnej obserwacji,
- tworzenia abstrakcyjnych hipotez,
- aktywnego prowadzenia eksperymentów,

wynikające z wyróżnionych przez Davida Kolba etapów procesu uczenia.

Rysunek 1. Etapy procesu uczenia się wg D. Kolba.

Niezwykle ważną rolę w procesie dydaktycznym odgrywa nauczyciel, który przez własną aktywność motywuje uczniów do uczenia się. Zadaniem nauczyciela jest wyjaśnianie treści na konkretnych przykładach i odwoływanie się do konkretnych sytuacji dydaktycznych i życiowych, a następnie wraz z uczniami poszukiwanie pragmatycznych sposobów rozwiązywania problemów. W procesie dydaktycznym nauczyciel powinien postępować zgodnie z zasadami kształcenia. Są to normy postępowania dydaktycznego, których przestrzeganie pozwala nauczycielowi zaznajomić uczniów z podstawami wiedzy, rozwijać ich zainteresowania i zdolności poznawcze oraz wdrażać do samokształcenia.

Józef Półturzycki wyróżnia następujące zasady kształcenia:

1. Zasada pogładowości – inaczej nazywana zasadą bezpośredniości. Wskazuje ona na konieczność zdobywania wiedzy poprzez bezpośrednio poznawanie rzeczy i zjawisk lub przez zetknięcie się z nimi przy pomocy środków dydaktycznych (takich jak modele, obrazy, schematy, wykresy, tabele). Funkcją tej zasady jest ułatwienie zrozumienia i zapamiętania wiadomości.
2. Zasada przystępności – inaczej zwana zasadą stopniowania trudności. Wyraża ona konieczność dostosowania treści i metody nauczania do rozwoju i możliwości uczniów.

3. Zasada systematyczności – w dużej mierze odnosi się do ucznia. Według jej założeń, jeżeli uczeń chce trwale i skutecznie coś zapamiętać, powinien systematycznie utrzymywać wiedzę.
4. Zasada świadomego i aktywnego uczestnictwa – polega ona na aktywnym stosunku ucznia do celów kształcenia. Według tej zasady nauczyciel powinien poznać swojego ucznia i tak kierować procesem dydaktycznym, aby pobudzać jego zainteresowania.
5. Zasada kształtowania umiejętności uczenia się – według niej nauczyciel ma doprowadzić do wykształcenia umiejętności organizowania pracy umysłowej, znajomości metod nabywania informacji, korzystania z komunikatów, wypowiedzi, sporządzania notatek i schematów.
6. Zasada łączenia teorii z praktyką – zasada ta orientuje nauczyciela na konieczność harmonijnego wiązania ze sobą wiedzy naukowej z praktyką codziennego życia.
7. Zasada indywidualizacji i zespołowości – kieruje uwagę na indywidualne możliwości osób kształcących się, a następnie całych grup.
8. Zasada trwałości wiedzy – wskazuje na konieczność podejmowania takich działań, aby uczeń trwale przyswoił sobie wiedzę. Według jej założeń, należy często odnosić się do praktycznych doświadczeń uczniów i zapewniać im aktywny udział w procesie kształcenia, a także systematycznie kontrolować stan ich wiedzy.
9. Zasada ustawiczności kształcenia – każdemu człowiekowi powinna przyświecać idea kształcenia ustawicznego, dlatego nauczyciel powinien wyrobić u uczniów nawyk aktualizowania i pogłębiania wiedzy.

Proponuje się, aby na lekcjach geografii stosować różnorodne metody samodzielnego zdobywania wiedzy poprzez przyswajanie, odkrywanie i działanie oraz różnorodne formy organizacyjne pracy uczniów (pracę grupową, indywidualną, zbiorową, zajęcia terenowe). Sugeruje się również, by proces kształcenia uczniów był ciągiem wzajemnie przenikających się czynności poznawczych i praktycznych, przyjmujących formę różnorodnych zadań oraz by w procesie tym nieustannie opierać się na przedstawionych wyżej zasadach kształcenia.

Według założeń niniejszego programu, proces nauczania może przebiegać rozmaicie, przede wszystkim w zależności od przyjętego na lekcji sposobu zdobywania wiedzy przez uczniów. To właśnie kryterium stało się podstawą do zaproponowania nauczycielom geografii strategii kształcenia zaproponowanych przez Wincentego Okonia: problemowej poprzez samodzielne dochodzenie do wiedzy; rozwiązywania problemów i oddziaływania na rzeczywistość, a więc uczenia się przez działanie; łączenia wiedzy z praktyką; odkrywania i przeżywania. Każdej z tych strategii odpowiada pewna forma uczenia się:

Strategia A – uczenie się poprzez przyswajanie gotowej wiedzy,

Strategia P – uczenie się poprzez samodzielne dochodzenie do wiedzy,

Strategia E – uczenie się poprzez przeżywanie,

Strategia O – uczenie się poprzez działanie.

W procesie nauczania na lekcjach geografii strategia A pojawia się m.in. podczas pogadanki wstępnej, strategia P przy formułowaniu problemu, strategia E podczas np. analizowania skutków terroryzmu, strategia O przy wykonywaniu zadań operatywnych przez uczniów.

Zadaniem nauczyciela, jako organizatora procesu dydaktycznego, jest stwarzanie takich warunków, aby uczeń osiągnął wymienione wyżej nadrzędne cele uniwersalne. Dlatego nauczyciel powinien stosować odpowiednie metody nauczania, a ich dobór powinien być uwarunkowany stylem nauczania, zainteresowaniami i potrzebami uczniów, wyposażeniem pracowni oraz możliwościami organizacyjnymi.

Zdaniem W. Okonia metody nauczania to systematycznie stosowany sposób pracy nauczyciela z uczniami, umożliwiający opanowanie wiedzy wraz z umiejętnością posługiwania się nią w praktyce, jak również rozwijanie zainteresowań umysłowych i zdolności. Autorka programu proponuje stosowanie m.in. metod:

A. Opartych na słowie:

1. Wykład – służy przekazywaniu uczniom informacji i wymaga od słuchaczy myślenia hipotetyczno-dedukcyjnego:
 - a. wykład konwencjonalny – treść jest bezpośrednio przekazywana przez nauczyciela w gotowej formie do zapamiętania,
 - b. wykład problemowy jest ilustracją jakiegoś problemu naukowego lub praktycznego,
 - c. wykład konwersatoryjny – polega na przeplataniu fragmentów mówionych wykładu z wypowiedziami słuchaczy.
2. Rozmowa nauczająca (pogadanka) – jej istota polega na kierowanej przez nauczyciela rozmowie z uczniami. Nauczyciel, zmierzając do osiągnięcia celu, stawia uczniom pytania, na które udzielają oni odpowiedzi.
3. Dyskusja – polega na wymianie poglądów na określony temat.
4. Aktywny opis (w tym: wyjaśniający, klasyfikujący, chronologizujący) – pobudza uczniów do twórczego myślenia.
5. Praca z książką i tekstem źródłowym – jeden z najważniejszych sposobów zarówno poznawania, jak i utrwalania nowych wiadomości. Samodzielne korzystanie z książek i tekstów źródłowych przez uczniów może mieć formę m.in. uczenia się z podręcznika lub sporządzania notatek.

B. Oglądowych – opartych na obserwacji:

Pokaz – demonstrowanie uczniom czegoś, to metoda oparta na obserwacji. Pokaz bywa metodą towarzyszącą innej metodzie.

C. Opartych na działalności praktycznej:

1. Metoda laboratoryjna – polega na tym, że uczeń samodzielnie pod kontrolą nauczyciela przeprowadza eksperyment (np. wykrywa obecność węgla w skałach przy użyciu rozcieńzonego kwasu solnego).
2. Metoda zajęć praktycznych – jest stosowana np. w pracy z atlasem, rocznikiem statystycznym, na zajęciach terenowych (np. pomiar odczynu wody w jeziorze lub rzece), wycieczce szkolnej (np. do planetarium), w trakcie rozwiązywania zadań matematyczno-geograficznych (np. związanych ze skalą mapy czy przyrostem rzeczywistym ludności) oraz w czasie wykonywania ćwiczeń technicznych, np. z wykorzystaniem mapy konturowej, związanych z konstruowaniem klimatogramów czy kreśleniem krzywych hipsograficznych.

D. Problemowych, które organizują treści kształcenia w modele rzeczywistych zjawisk, sytuacji, w celu zbliżenia procesu poznawczego ucznia do poznania bezpośredniego, dzięki dostarczeniu okazji do manipulowania modelem.

1. Burza mózgów – ta metoda przeznaczona jest do samodzielnego, szybkiego wymyślania przez uczniów zbioru hipotez przy wykorzystaniu myślenia intuicyjnego.
2. Metoda sytuacyjna – zwana metodą przypadków lub studium przypadku – polega na bardzo dokładnym rozpatrzeniu konkretnego, rzeczywistego lub hipotetycznego

przypadku, w celu ustalenia pewnych prawidłowości (np. geneza i skutki tsunami w Azji Południowo-Wschodniej w 2004 r.).

3. Metoda projektu edukacyjnego – polega na samodzielnym realizowaniu przez uczniów zadania przygotowanego przez nauczyciela na podstawie wcześniej ustalonych założeń. Wzmacnia ona motywację poznawczą, poszukiwawczą, badawczą itp. oraz integruje wiedzę szkolną i pozaszkolną. Metodę projektu można wykorzystywać przy omawianiu takich zagadnień, jak np.: przemiany demograficzne na świecie; konflikty zbrojne i inne zagrożenia społeczno-ekonomiczne w wybranych regionach świata; wpływ pogody na życie i działalność gospodarczą człowieka w różnych częściach świata czy wpływ religii na życie i działalność gospodarczą człowieka.
4. Metaplan – pozwala na zbadanie omawianego zagadnienia, postawienie diagnozy i wspólne znalezienie najlepszego rozwiązania. Skłania do krytycznej analizy faktów, formułowania sądów i opinii. Metodę tę można zastosować np. podczas omawiania zagadnienia współpracy międzynarodowej na rzecz rozwiązywania konfliktów zbrojnych.
5. Analiza SWOT – jest metodą zespołowej analizy jakiegoś zjawiska lub problemu, której celem jest podjęcie właściwej decyzji. Uczniowie określają zarówno mocne strony zjawiska i wynikającą z nich szansę, jak i słabe strony oraz wynikające z nich zagrożenia. Można ją wykorzystać, np. omawiając problemy związane z uprawą roślin modyfikowanych genetycznie.
6. Gra dydaktyczna – łączy elementy zabawy i nauki. Musi być prowadzona wg ustalonych wcześniej reguł. Umożliwia współdziałanie i rywalizację uczniów oraz pełni funkcje poznawcze i wychowawcze. Przykładem może być gra dydaktyczna dotycząca rozpoznawania form rzeźby terenu na podstawie modeli i różnych ilustracji.
7. Mapa mentalna – pozwala uporządkować zagadnienia dotyczące zjawisk przebiegających w środowisku przyrodniczym i zrozumieć zachodzące między nimi zależności. Można ją zastosować, np. omawiając przyczyny i skutki migracji na świecie.
8. Metoda symulacyjna – umożliwia zdobywanie wiedzy w stworzonym modelu pewnej rzeczywistości. Uczniowie, uczestnicząc w symulowanym wydarzeniu, kształtują umiejętność pracy w grupie, publicznych wystąpień i wykorzystywania wiedzy w praktyce, np. symulacja biura planistycznego, w którym dokonuje się ekspertyz dotyczących najlepszej lokalizacji zakładów przemysłowych.

E. Eksponujących, które obejmują np. pokaz filmu i przygotowanie ekspozycji.

F. Programowych, np. z użyciem komputera. Sugeruje się, aby w miarę możliwości jak najczęściej korzystać z zasobów internetu w celu np. pozyskiwania, analizowania czy przetwarzania informacji, wykorzystując m.in. takie strony jak: <http://maps.nationalgeographic.com> czy <http://mapy.google.pl/>. Technologię komputerową powinni uczniowie wykorzystywać również do tworzenia własnych prezentacji, np. w programie PowerPoint. Zaleca się także korzystanie z coraz powszechniejszych programów multimedialnych (e-podręczników), zastępujących tradycyjne podręczniki, takich jak np. „eduROM Geografia”. Stosowanie programów multimedialnych jest jednym z przejawów nowoczesnego nauczania, gdyż oddziałują one zarówno na słuch, jak i na wzrok, pobudzając do pracy kilka zmysłów jednocześnie. Umożliwia to zaktywizowanie procesów myślowych u uczniów, którzy są otwarci na wszelkiego rodzaju niekonwencjonalne sposoby zdobywania wiedzy. Natomiast nauczyciel posługujący się programem otrzymuje niespotykane wcześniej możliwości dydaktyczne, takie jak:

- sterowanie pracą uczniów ze stanowiska nauczyciela,
- organizowanie pracy grupowej uczniów,

- dokonywanie oceny pracy uczniów (monitorowanie postępów uczniów w toku nauki),
- przekazywanie uczniom swoich uwag i wskazówek drogą elektroniczną.

Sugeruje się, aby nauczyciele w procesie dydaktycznym wykorzystywali również techniki nauczania, m.in.: portfolio, posteru i plakatu.

Otwarty charakter programu pozwala na dużą dowolność przy wyborze metod nauczania. Autorka w swoich założeniach skłania się ku aktywizowaniu ucznia do jak największej samodzielności. Metody podające proponuje wykorzystywać w jak najmniejszym stopniu. Lepsze efekty można bowiem uzyskać, stosując metody problemowe i praktyczne, które rozwijają u uczniów aktywność intelektualną, poznawczo-praktyczną oraz rozwijają zainteresowania. Ich stosowanie wdraża ucznia do samodzielnej pracy, kształtuje nawyk sięgania do źródeł, a przede wszystkim sprawia, że proces uczenia zachodzi mimo woli.

Spośród form organizacyjnych lekcji sugeruje się odważne i możliwie częste stosowanie zajęć terenowych. Odbywają się one bowiem poza budynkiem szkolnym i umożliwiają wykorzystanie środowiska geograficznego jako źródła wiedzy. Ponadto zajęcia terenowe:

- wymagają holistycznego pojmowania świata,
- odrzucają myślenie statyczne i fragmentaryczne,
- pozwalają uzyskać informacje pierwotne (czyli informacje nieprzetworzone, niepodane w podręczniku itp.), zatem opierają się na uczeniu się i doświadczeniach bezpośrednich,
- kształcą zmysł obserwacji i wyobraźnię przestrzenną,
- utrwalają praktyczne umiejętności,
- wyzwalają chęć działania, zwłaszcza na rzecz środowiska,
- skupiają uwagę na środowisku lokalnym.

Zajęcia terenowe dotyczą charakterystyki środowiska przyrodniczego, jak również jego roli w rozwoju społecznym i gospodarczym człowieka oraz wpływu gospodarczej działalności człowieka na środowisko przyrodnicze. Mogą one obejmować takie treści, jak: pomiar odległości i powierzchni, sporządzanie planów sytuacyjnych niewielkich obszarów, obserwacja widomej wędrówki Słońca po sferze niebieskiej, zmiany długości cienia w ciągu dnia, wyznaczenie momentu górowania Słońca, południka miejscowego, analiza odkrywek geologicznych, zbieranie informacji o wpływie rzeźby powierzchni na rodzaj gospodarki, położenie szkoły w stosunku do szlaków komunikacyjnych. Częstotliwość i formę zajęć w terenie nauczyciel powinien ustalić sam, uwzględniając wszystkie uwarunkowania, w tym położenie oraz możliwości logistyczne szkoły.

Zajęcia w terenie mogą się różnić:

- tematyką, która jest uzależniona głównie od materiału nauczania,
- celem dydaktyczno-wychowawczym,
- metodami pracy, które są uwarunkowane właściwościami terenu, przygotowaniem oraz wiekiem uczniów,
- czasem trwania.

Powszechnymi formami zajęć terenowych są: wycieczki, lekcje-wycieczki, ścieżki dydaktyczne i warsztaty terenowe.

Wycieczki są to dobrze zaplanowane kilkugodzinne lub kilkudniowe zajęcia pozalekcyjne, które mogą być nastawione na wielokierunkowe badania i obserwacje środowiska przyrodniczego oraz społeczno-gospodarczego, a także zależności między przyrodą a działalnością człowieka. W zależności od założonych celów tematyką wycieczek mogą być np.:

- poznawanie tajemnic wszechświata (wycieczka do obserwatorium astronomicznego),
- poznanie walorów przyrodniczych i antropogenicznych wybranego regionu turystycznego,
- poznawanie dziedzictwa kulturowego wybranego regionu,
- zajęcia w Zielonej Szkole,
- zajęcia Błękitnej Szkole.

Lekcje-wycieczki trwają jedną lub dwie godziny lekcyjne i służą realizacji konkretnych treści nauczania. Ta forma zajęć terenowych może być wykorzystana przy realizacji takich tematów, jak:

- metody wyznaczania kierunku północnego,
- wyznaczanie miejscowego południka i równoleżnika na boisku szkolnym,
- orientowanie się w terenie za pomocą mapy,
- obserwacje meteorologiczne,
- wody powierzchniowe najbliższej okolicy,
- pomiar szybkości przepływu, głębokości, temperatury wody i stanu jej czystości,
- gleby najbliższej okolicy,
- funkcjonowanie zakładu przemysłowego.

Ścieżka dydaktyczna pełni funkcję edukacyjną i turystyczną. Jest to trasa spacerowa wytyczona w taki sposób, aby znalazło się na niej jak najwięcej ciekawych obiektów (np. przyrodniczych, gospodarczych, historycznych czy kulturowych). Pokonanie ścieżki dydaktycznej zajmuje kilka godzin. Na trasie wyznaczane są stanowiska (przystanki), usytuowane w miejscach bogatych pod względem np. treści przyrodniczych, ukazujące: granice jednostek geograficznych, formy rzeźby terenu, budowę podłoża, meandrujące ciekły wodne, pomniki przyrody nieożywionej czy zespoły roślinne. Ścieżki doskonale nadają się do prowadzenia szkolnych zajęć terenowych zgodnie z programem nauczania w poszczególnych klasach. Są bardzo atrakcyjnym sposobem edukacji interdyscyplinarnej, łączącej treści przedmiotów matematyczno-przyrodniczych z treściami przedmiotów humanistycznych. Tematami ścieżek dydaktycznych mogą być np.:

- opis krajobrazu najbliższej okolicy,
- rozwój terytorialny miasta,
- najbliższy park narodowy,
- moje miasto (osiedle, wieś),
- określanie zanieczyszczenia powietrza przy pomocy skali porostowej.

Warsztaty terenowe stanowią zajęcia praktyczne realizowane często metodą projektów. Mogą być prowadzone np. podczas wycieczki szkolnej czy też w ramach zajęć organizowanych w Zielonej Szkole.

Tematyką warsztatów może być:

- pomiar głębokości studni i wahań poziomu wody,
- rozpoznawanie wód powierzchniowych najbliższej okolicy,
- inwentaryzacja skał i minerałów najbliższej okolicy,

- opis działalności człowieka w środowisku przyrodniczym,
- zmiany powierzchni ziemi pod wpływem działalności czynników zewnętrznych,
- struktura przestrzenna użytkowania ziemi.

Prawidłowe przeprowadzenie zajęć w terenie obejmuje zagadnienia dydaktyczno-wychowawcze oraz organizacyjne i składa się z kilku etapów:

- przygotowania,
- realizacji w terenie,
- podsumowania i wykorzystania zebranych materiałów w dalszej pracy dydaktycznej.

Zaleca się, aby we wszystkich tych etapach aktywnie uczestniczyli zarówno uczniowie, jak i nauczyciel. Ponadto należy pamiętać, że udział w zajęciach terenowych wymaga wyposażenia uczniów w pomoce dydaktyczne oraz niezbędny ekwipunek, w tym apteczkę pierwszej pomocy.

Proponuje się, aby wszędzie tam, gdzie jest to możliwe, uczeń zdobywał wiedzę i kształcił swoje umiejętności samodzielnie. Przy rozwiązywaniu zadań o większym stopniu trudności powinna dominować praca grupowa. Natomiast przy wyjaśnianiu zagadnień najtrudniejszych, a także w trakcie organizacji pracy lekcyjnej, przy dokonywaniu uogólnień i powtórzeniach materiału lekcyjnego proponuje się zbiorową formę pracy.

W procesie nauczania – uczenia się należy korzystać z różnorodnych źródeł informacji. Dzięki temu uczeń może kształcić umiejętność czytania ze zrozumieniem, operowania informacją – w tym selekcjonowania, porównywania, analizowania, przetwarzania, interpretowania, czytelnego prezentowania danych w różnych formach oraz tworzenia własnej informacji. Ponadto uczeń wzbogaca zasób słownictwa przedmiotowego.

Sugeruje się również jak najczęstsze wykorzystywanie technik komputerowych, w tym GIS. Ich dynamiczny rozwój w ostatnich dziesięcioleciach umożliwił powstanie nowych systemów informatycznych, zdolnych do przechowywania, analizowania i udostępniania bardzo dużej liczby danych. Nieustannie powiększające się zasoby dostępnych informacji oraz szerokie pole zainteresowań poszczególnych nauk geograficznych stwarzają możliwość szybkiego dotarcia do aktualnych wiadomości o całym świecie. W procesie uzyskiwania danych zarówno uczniowie, jak i nauczyciele powinni jednak zwracać szczególną uwagę na wiarygodność źródła, z którego one pochodzą.

V. Propozycja metod sprawdzania i oceny osiągnięć edukacyjnych ucznia

Ocena osiągnięć ucznia jest jednym z ważniejszych elementów procesu dydaktyczno-wychowawczego. Na ocenianie składają się te działania nauczyciela, których celem jest m.in.: dostarczanie informacji o stopniu osiągnięcia celów edukacyjnych, stopniu realizacji tych celów, pomoc uczniowi w samodzielnym planowaniu swego rozwoju czy motywowanie ucznia do poszerzania wiedzy i umiejętności. Proces oceniania jest także określeniem słabych i mocnych stron stosowanych metod nauczania, umożliwiającym nauczycielom doskonalenie organizacji i metod pracy dydaktyczno-wychowawczej. Te uwarunkowania nakładają na nauczyciela obowiązek zdiagnozowania osiągnięć uczniów i opracowania szczegółowych wymagań oraz kryteriów oceniania, o których uczniowie powinni być poinformowani na początku roku szkolnego.

Efektem diagnozy i oceny jest rozpoznanie, czyli zgromadzenie i scalanie informacji o uczniach przez nauczyciela. Informację można zdobywać sposobami nieformalnymi (np. poprzez obserwację czy rozmowę) albo formalnymi (np. przez prace domowe, testy).

Formy kontroli:

- a. Według podziału organizacyjnego:
 - indywidualne (np. odpytywanie),
 - frontalne (np. testy),
 - kondensacyjne (np. wszyscy uczniowie wykonują konkretne zadanie, a odpytywanych jest kilku z nich),
 - pozyskiwanie informacji zwrotnych,
 - zbiorcze opracowanie wyników sprawdzianów;
- b. Ze względu na miejsce w procesie dydaktycznym:
 - kontrola „na wejście”,
 - kontrola bieżąca, na każdej lekcji,
 - kontrola sporadyczna.

Wszystkie formy kontroli powinny podlegać następującym zasadom:

- a. interakcja między treściami kształcenia i standardami wymagań egzaminacyjnych a np. treściami sprawdzianu,
- b. zgodność np. treści sprawdzianu z podanymi na początku roku szkolnego (lub w innym terminie) wymaganiami edukacyjnymi,
- c. dostosowanie stopnia trudności zadań do potrzeb i możliwości uczniów,
- d. poprawna konstrukcja zadań.

Metody kontroli osiągnięć uczniów:

- a. ustna, np. w postaci odpytywania, referowania wybranego zagadnienia, rozmowy nauczyciela z uczniem, swobodnych wypowiedzi uczniów lub aktywności uczniów,
- b. pisemna, np. w postaci testu, sprawdzianu, wykonanych ćwiczeń i kart pracy, referatu lub portfolio,

- c. samodzielna praca z tekstem źródłowym, np. odczytywanie i analizowanie danych statystycznych, treści mapy lub literatury,
- d. badania terenowe, np. analizowanie odkrywki geologicznej, stanu czystości wody lub obserwacja stanów pogody,
- e. sprawdzenie wytworów uczniów, np. w postaci modeli lub posterów.

Sprawdzanie jest procesem gromadzenia i scalania informacji, natomiast ocenianie to proces dochodzenia do opinii o stanie wiedzy i umiejętności uczniów i przypisanie im wartości. Wystawienie stopnia to akt oceny, ponieważ nauczyciel określa, jakiej wartości odpowiada uzyskana informacja. W zależności od celu wyróżnia się ocenianie kształtujące i ocenianie sumujące. Ocenianie kształtujące opiera się na diagnozie wstępnej ucznia i ułatwia planowanie procesu dydaktycznego. Nie służy ono wartościowaniu ucznia, ale pozwala na bieżąco informować ucznia o jego postępach lub trudnościach w nauce, sposobach poprawy popełnianych błędów, dostarcza też informacji o efektach nauczania i uczenia się uczniów. Ocenianie sumujące zmierza do wykorzystania informacji o uczniach i wskazania, w jakim stopniu osiągnięcia uczniów odpowiadają założonym celom edukacyjnym. Na tej podstawie nauczyciel ustala, jaki stopień ma wystawić uczniowi.

Ocenianie kształtujące i sumujące

Rodzaj oceniania	Kiedy jest dokonywane	Rodzaj zbieranych informacji	Sposób wykorzystania informacji
kształtujące	przed i w trakcie nauczania	o wiedzy uprzedniej ucznia i przebiegu procesu dydaktycznego	pomocne w planowaniu procesu dydaktycznego, poprawie efektów kształcenia
sumujące	po nauczaniu	informacja o poziomie wiedzy i umiejętności uczniów	pomocne w kształtowaniu opinii o poziomie wiedzy i umiejętności ucznia

Metody oceniania:

- a. tradycyjne, nietechniczne – czasami nie mają ściśle określonych kryteriów, opierają się na intuicji nauczyciela,
- b. testy różnicujące i kryterialne – przydatne wtedy, gdy nauczycielowi zależy na informacji, jak wyniki danego ucznia mają się do wyników innych uczniów. Informują o stopniu opanowania przez uczniów danej wiedzy i umiejętności lub osiągnięcia ustalonych celów.

Wymagania edukacyjne, sformułowane w postaci efektów kształcenia, opisane w tabelach rozdziału III, wskazują, że przedmiot oceny ucznia stanowi znajomość faktów, zjawisk i procesów oraz posiadanie odpowiednio wyćwiczonych umiejętności, np.: lokalizowania i opisywania obiektów geograficznych, wyjaśniania zjawisk zachodzących w środowisku przyrodniczym i społeczno-gospodarczym, odczytywania informacji z tabel, wykresów i map czy też analizowania, selekcjonowania i prezentowania jej. Ponadto, zgodnie z koncepcją programu, ocena powinna uwzględniać osobowość ucznia, umiejętność logicznego, samodzielnego i krytycznego myślenia, a także poprawność w posługiwaniu się terminologią geograficzną, planowość i obszerność wypowiedzi, dokładność obserwacji i wykonywanych zadań czy też prezentowane przez ucznia postawy.

Oceniając ucznia, a więc określając poziom jego wiedzy i umiejętności, informujemy ucznia jaką część stawianych wymagań spełnił. Proponuje się sprawdzanie stopnia spełnienia wymagań, uwzględniające m.in.:

- a. w wypowiedzi ustnej: precyzję wypowiedzi, poprawność językową, poprawność merytoryczną, wyczerpanie zagadnienia, puentę wypowiedzi;
- b. w sprawdzianach pisemnych: poprawność rozwiązania zadania, logiczność wypowiedzi, poprawność zastosowanej metody do rozwiązania zadania, zgodność odpowiedzi z pytaniem;
- c. ocenianie pracy ucznia na zajęciach terenowych na podstawie m.in. sporządzonych notatek, wykonanych schematów, modeli, opracowań statystycznych, określenia relacji między elementami środowiska czy też zebranych informacji;
- d. w monografiach, portfolio czy innych wypowiedziach pisemnych – zgodność z tematem, logiczny układ pracy, poprawność językową i merytoryczną, przygotowanie bibliografii, estetykę pracy;
- e. podczas pracy w grupie – m.in. podział pracy zgodny z potrzebami uczniów, sposoby podejmowania decyzji, współdziałanie w grupie, postawę podczas pracy, formę prezentacji efektów cząstkowych i ostatecznych wyników pracy.

W koncepcji prezentowanego programu osiągnięcia ucznia określono w ten sposób, że stanowią one spełnienie wymagań koniecznych, podstawowych, rozszerzających, dopełniających i wykraczających.

Wymagania konieczne – obejmują te elementy treści, które mogą świadczyć o możliwości opanowania, przy odpowiednim nakładzie pracy, pozostałych elementów tej treści. Stanowią je elementy najłatwiejsze, najczęściej stosowane, praktyczne, niewymagające większych modyfikacji, niezbędne do uczenia się ogółu podstawowych wiadomości i umiejętności.

Wymagania podstawowe – obejmują treści najprzystępniejsze, najprostsze, najbardziej uniwersalne, niezbędne na danym etapie kształcenia i na wyższych etapach, bezpośrednio użyteczne w pozaszkolnej działalności ucznia.

Wymagania rozszerzające – obejmują elementy treści umiarkowanie przystępne, bardziej złożone i mniej typowe, w pewnym stopniu hipotetyczne, przydatne na dalszym etapie kształcenia, pośrednio użyteczne w pozaszkolnej działalności ucznia.

Wymagania dopełniające – obejmują elementy treści trudne do opanowania, złożone i nietypowe, występujące w wielu równoległych ujęciach, wyspecjalizowane, o trudno przewidywalnym zastosowaniu.

Wymagania wykraczające – obejmują wiadomości i umiejętności z wybranej dziedziny geografii, wykraczające trudnością poza poziom rozszerzony, szczególnie złożone i oryginalne, twórcze naukowo, wąsko specjalistyczne.

Obecnie ważnym elementem procesu nauczania staje się ewaluacja efektów nauczania, czyli ocena skuteczności i przydatności podejmowanych działań dydaktycznych i wychowawczych w odniesieniu do założonych celów. Ewaluacja pozwala na zgromadzenie informacji o osiągnięciach ucznia, a także daje obraz nauczania, stopnia zaangażowania uczniów i nauczyciela. Dzięki temu można weryfikować przyjęte strategie nauczania i metody.

Autorka programu proponują poniższy model ewaluacji:

1. Opisanie przedmiotu i czasu ewaluacji – co i kiedy ma być poddane ewaluacji.
2. Formułowanie celów i zadań w formie zrozumiałej i możliwych do zastosowania.

3. Przełożenie zadań i celów na treść programową i doświadczenia uczniów.
4. Przygotowanie narzędzi ewaluacji (np. sprawdzianów lub kwestionariuszy).
5. Realizacja pomiaru z wykorzystaniem przygotowanych narzędzi.
6. Analiza danych.
7. Interpretacja danych.
8. Wnioski.
9. Wdrożenie zaleceń.

Reforma oświaty, zapoczątkowana w 1999 roku, wprowadziła do praktyki szkolnej pomiar osiągnięć ucznia na zakończenie edukacji w gimnazjum w formie zewnętrznego egzaminu gimnazjalnego. Celami ogólnymi egzaminu zewnętrznego są:

- diagnoza poziomu wybranych osiągnięć we wspólnych obszarach;
- ocena stopnia opanowania wiadomości i umiejętności jasno sprecyzowanymi i ujednoliconymi kryteriami;
- preorientacja uczniów ukierunkowana na pomoc w wyborze dalszego kierunku kształcenia w szkole po gimnazjum;
- wspieranie wszechstronnego rozwoju ucznia poprzez czytelne komunikowanie wyniku;
- doskonalenie stosowanych metod nauczania i uczenia się;
- tworzenie spójnego systemu oceniania wewnątrzszkolnego i zewnątrzszkolnego.

Egzamin gimnazjalny obejmuje sprawdzanie i ocenianie osiągnięć uczniów w wykorzystywaniu nabytej wiedzy oraz wykazywaniu się stopniem opanowania umiejętności wskazanych w Podstawie programowej. Jasno sprecyzowane wymagania opisane językiem efektów kształcenia, zawarte w Podstawie programowej, stanowią podstawę konstruowania zadań oceniających stopień zrozumienia wiedzy i poziom umiejętności ucznia.

VI. Propozycja przydziału liczby godzin przeznaczonych na realizację poszczególnych działów programu

Koncepcja programu zakłada dużą elastyczność w przydziale godzin potrzebnych na realizację poszczególnych jego działów. Decyzja o przeznaczeniu danej liczby godzin na realizację poszczególnych działów powinna uwzględniać, m.in. indywidualne warunki szkoły i klasy, siatkę godzin oraz możliwości organizacji zajęć terenowych (np. w systemie blokowym lub pojedynczym, przedmiotowym). Poniżej przedstawiono trzy propozycje przydziału liczby godzin: pierwsza zakłada jedną godzinę geografii tygodniowo w klasie pierwszej, a dwie kolejne – 2 godziny geografii tygodniowo w klasie pierwszej.

Przy 1 godzinie geografii tygodniowo w klasie pierwszej

Klasa I Środowisko przyrodnicze Ziemi

Dział programu	Sugerowana liczba godzin
Obraz Ziemi	5
Ziemia we wszechświecie	4
Atmosfera i hydrosfera	9
Wnętrze Ziemi	5
Rzeźbiarze powierzchni Ziemi	6
Tajemnice natury	1

Klasa II Geografia regionalna świata

Dział programu	Sugerowana liczba godzin
Afryka	4
Ameryka	4
Australia	1
Arktyka i Antarktyka	1
Azja	6
Europa	8
Sąsiedzi Polski	4

Klasa III Geografia Polski

Dział programu	Sugerowana liczba godzin
Położenie i środowisko przyrodnicze Polski	9
Regiony fizycznogeograficzne Polski	11
Podział administracyjny, struktura ludności i urbanizacja w Polsce	6
Rolnictwo w Polsce	4
Przemysł w Polsce	5
Usługi w Polsce	4
Degradacja i ochrona środowiska przyrodniczego	2
Lekcje w terenie, np.: - Praca z mapą turystyczną, topograficzną - Obserwacja, pomiar i zapis stanów pogody - Analiza odkrywki geologicznej - Analiza odkrywki glebowej - Rozpoznawanie skał najbliższej okolicy	10-12

Przy 2 godzinach geografii tygodniowo w klasie pierwszej, wariant 1

Klasa I Środowisko przyrodnicze Ziemi

Dział programu	Sugerowana liczba godzin
Obraz Ziemi	6
Ziemia we wszechświecie	5
Atmosfera i hydrosfera	10
Wnętrze Ziemi	5
Rzeźbiarze powierzchni Ziemi	6
Tajemnice natury	1
Lekcje w terenie, np.: - Praca z mapą turystyczną, topograficzną - Obserwacja, pomiar i zapis stanów pogody - Pomiar odległości w terenie - Pomiar w terenie wysokości względnej - Poznanie doliny rzeki - Rozpoznawanie skał najbliższej okolicy	15–20

Klasa II Geografia regionalna świata

Dział programu	Sugerowana liczba godzin
Afryka	4
Ameryka	4
Australia	1
Arktyka i Antarktyka	1
Azja	6
Europa	8
Sąsiedzi Polski	4

Klasa III Geografia Polski

Dział programu	Sugerowana liczba godzin
Położenie i środowisko przyrodnicze Polski	8
Regiony fizycznogeograficzne Polski	8
Podział administracyjny, struktura ludności i urbanizacja w Polsce	5
Rolnictwo w Polsce	3
Przemysł w Polsce	4
Usługi w Polsce	3
Degradacja i ochrona środowiska przyrodniczego	1

Przy 2 godzinach geografii tygodniowo w klasie pierwszej, wariant 2

Klasa I Środowisko przyrodnicze Ziemi i Geografia regionalna świata

Dział programu	Sugerowana liczba godzin
Obraz Ziemi	5
Ziemia we wszechświecie	4
Atmosfera i hydrosfera	9
Wnętrze Ziemi	5
Rzeźbiarze powierzchni Ziemi	6
Tajemnice natury	1
Afryka	4
Ameryka	4
Australia	1
Arktyka i Antarktyka	1
Azja	6
Europa	8
Sąsiedzi Polski	4

Klasa II Geografia Polski cz.1

Dział programu	Sugerowana liczba godzin
Położenie i środowisko przyrodnicze Polski	10
Regiony fizycznogeograficzne Polski	10
Lekcje w terenie, np.: - Praca z mapą turystyczną, topograficzną - Obserwacja, pomiar i zapis stanów pogody - Analiza odkrywki geologicznej - Analiza odkrywki glebowej - Rozpoznawanie skał najbliższej okolicy	10-12

Klasa III Geografia Polski cz.2

Dział programu	Sugerowana liczba godzin
Podział administracyjny, struktura ludności i urbanizacja w Polsce	7
Rolnictwo w Polsce	5
Przemysł w Polsce	6
Usługi w Polsce	5
Degradacja i ochrona środowiska przyrodniczego	2

VII. Proponowana literatura dla nauczycieli

- Allen P.A., *Procesy kształtujące powierzchnię Ziemi*, PWN, Warszawa 2000.
- Andel van T.H., *Nowe spojrzenie na starą planetę*, PWN, Warszawa 1997.
- Angiel J., Angiel M., *Postery w praktyce geograficznej*, „Geografia w Szkole” 1997 nr 5.
- Arends K.J., *Uczymy się nauczać*, WSiP, Warszawa 1995.
- Banach C., *Orientacje – koncepcje edukacji nauczycielskiej*, Wydawnictwo Edukacyjne, Kraków 1998.
- Bajkiewicz-Grabowska E., Mikulski Z., *Hydrologia ogólna*, PWN, Warszawa 2007.
- Barbag J. (red), *Metodyka nauczania geografii*, WSiP, Warszawa 1974.
- Bednarek R., Prisingiewicz Z., *Geografia gleb*, PWN, Warszawa 1997.
- Bereźnicki F., *Dydaktyka kształcenia ogólnego*, Impuls, Kraków 2001.
- Berne R.I., *Zajęcia w terenie*, WSiP, Warszawa 1984.
- Black P. i inni, *Jak oceniać aby uczyć*, CEO, Warszawa 2006.
- Cichoń W., *Wartości – Człowiek – Wychowanie. Zarys problematyki aksjologiczno-wychowawczej*, Wydawnictwo UJ, Kraków 1996.
- Czekańska M., *Zarys metodyki geografii*, PZWS, Warszawa 1964.
- Czerny J., *Zarys pedagogiki aksjologicznej*, Wyd. Śląsk, Katowice 1998.
- Czerny M., *Globalizacja a rozwój. Wybrane zagadnienia geografii społeczno-gospodarczej świata*, PWN, Warszawa 2005.
- Denek K. i inni, *Aksjologiczne podstawy edukacji*, Edytor, Poznań–Toruń 2001.
- Domański R., *Geografia ekonomiczna. Ujęcie dynamiczne*, PWN, Warszawa 2006.
- Dylikowa A. (red.), *Dydaktyka geografii w szkole podstawowej*, WSiP, Warszawa 1990.
- *Edukacja: jest w niej ukryty skarb, raport dla UNESCO*, pod red. J. Delorsa, tłum. W. Rabczuk, SOP, Warszawa 1998.
- *Edukacja wobec wyzwań XXI wieku*, pod red. I. Wojnar i J. Kubina, Komitet Prognoz „Polska w XXI wieku” przy Prezydium PAN, ELIPSA, Warszawa 1996.
- Falkowski J., Kostrowicki J., *Geografia rolnictwa świata*, PWN, Warszawa 2005.
- Fierla I (red.), *Geografia gospodarcza świata*, PWE, Warszawa 2005.
- Fierla I (red.), *Geografia ekonomiczna Unii Europejskiej*, PWE, Warszawa 2006.
- Hoffa M., *Literatura popularnonaukowa w nauczaniu geografii*, PZWS, Warszawa 1972.
- Jargiło J. (red.), *Cele operacyjne – metoda czy potrzeba?*, LODP, Lublin 1994.
- Klimaszewski M., *Geomorfologia*, PWN, Warszawa 1978.
- Klimowicz G. (red.), *Otwarta Przestrzeń Edukacyjna. Kształcenie drogą elektroniczną. Edukacja przez całe życie. Inicjatywy Wspólnoty Europejskiej*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji-Narodowa Agencja Programu Socrates, Warszawa 2002.

- Kolb D., Learning Style Inventor, MA: McBer and Company, Boston 1981.
- Kondracki J., Geografia regionalna Polski, PWN, Warszawa 1998.
- Kornaś J., Medwecka-Kornaś A., Geografia roślin, PWN, Warszawa 2002.
- Kowalczyk A., Geografia turystyki, PWN, Warszawa 2000.
- Kruczek Z., Polska. Geografia atrakcji turystycznych, Proksenia, Kraków 2003
- Kruszewski Z.P., Pólturzycki J., Wesołowska E.A., Kształcenie ustawiczne idee i doświadczenia, Novum, Płock 2003.
- Krzywańska J., Dydaktyczne podstawy edukacji przyrodniczej, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1999.
- Kurek W., Turystyka na obszarach górskich Europy, IGiGP UJ, Kraków 2004
- Łobożewicz T. (red.), Krajoznawstwo i turystyka w szkole. Praca zbiorowa, WSiP, Warszawa 1990.
- Maj Szatkowska J. (oprac.), Oceany morza. Leksykon. Wiedza Powszechna, Warszawa 2004.
- Makowski J., Geografia fizyczna świata, PWN, Warszawa 2006.
- Makowski J. (red.), Geografia regionalna świata, PWN, Warszawa 2006.
- Mannion A., Zmiany środowiska Ziemi, PWN, Warszawa 2001.
- Martyn D., Klimaty kuli ziemskiej, PWN, Warszawa 2000.
- Marszałek E., Polska nad morzem i na morzu, WSiP, Warszawa 1989.
- Międzynarodowa Karta Edukacji Geograficznej, Waszyngton 1992. Published by the Commission on Geographical Education of the International Geographical Union, 1992 <http://igu-cge.tamu.edu/> dok elektr. Odczyt 04.12.2008 .
- Mietelski J., Astronomia w geografii, PWN, Warszawa 2005.
- Migoń P., Geomorfologia, PWN, Warszawa 2006.
- Mikulski Z., Gospodarka wodna, PWN, Warszawa 1998.
- Misiarek S., Wewnątrzszkolny system oceniania, Arka, Poznań 1999.
- Mizerski W., Geologia dynamiczna dla geografów, PWN, Warszawa 2004.
- Mizerski W., Geologia historyczna dla geografów, PWN, Warszawa 2004.
- Mizerski W., Geologia Polski dla geografów, PWN, Warszawa 2005.
- Niemierko B., Między oceną szkolną a dydaktyką. Bliżej dydaktyki, WSiP, Warszawa 1997.
- Niemierko B., Pomiar wyników kształcenia, WSiP, Warszawa 2000.
- Niemierko B., Testy osiągnięć szkolnych, podstawowe pojęcia i techniki obliczeniowe, WSiP, Warszawa 1975.
- Nowacki T., Aktywizujące metody w kształceniu, „Pracownia Doskonalenia Nauczycieli Przedmiotów Zawodowych”, z. 34, Wyd. CODN, Warszawa 1994.

- Nowak M. (red.), Kształtowanie kompetencji metodycznych nauczyciela geografii. Scenariusze ćwiczeń z dydaktyki geografii, Wyd. UMCS, Lublin 2004.
- Nowak M., Podstawy pedagogiki otwartej. Ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej, Warszawa 1988.
- Okoń W., Nowy słownik pedagogiczny, Wydawnictwo Żak, Warszawa 1995.
- Okoń W., Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej. Wyd. Żak, Warszawa 1996.
- Okoń W., Nauczanie problemowe we współczesnej szkole, PWN, Warszawa 1975.
- Olbrycht K., Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby, Katowice 2002.
- Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne, pod red. T. Kukułowicz, M. Nowaka, Lublin 1997.
- Osuch W., Piróg D. (red.), Kształcenie i doksztalcanie nauczycieli geografii w Polsce i w krajach Unii Europejskiej w drodze do jednoczącej się Europy, Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2004.
- Otok S., Geografia polityczna, PWN, Warszawa 2006.
- Piotrowicz K., Twardosz R., Wahania klimatu w różnych skalach przestrzennych i czasowych, IGiGP UJ, Kraków, 2007.
- Piskorz S. (red.), Zarys dydaktyki geografii, PWN, Warszawa 1997.
- Pólturzycki J., Dydaktyka dla nauczycieli, Wydawnictwo Novum, Płock 2002.
- Pólturzycki J., Źródła i tendencje rozwojowe edukacji ustawicznej, e-mentor, czasopismo internetowe SGH w Warszawie, 5/2004.
- Pólturzycki J., Wesołowska E.A., Nie tylko szkoła, WSiP Warszawa 1989.
- Raport w sprawie obecności aksjologii systemów wartości w procesie edukacyjnym, opracował C. Banach wraz z zespołem, [w:] Świat wartości i wychowanie, pod red. W. Szewczuka, Fundacja Innowacja, Warszawa 1996.
- Richling A. (red.), Geograficzne badania środowiska przyrodniczego, PWN, Warszawa 2006.
- Richling A., Solon J., Ekologia krajobrazu, PWN, Warszawa 1996.
- Richling A. (red.), Ostaszewska K. (red.), Geografia fizyczna Polski, PWN, Warszawa 2006.
- Starkel L., Geografia Polski. Środowisko przyrodnicze, PWN, Warszawa 1991.
- Starkel L., Kostrzewski A., Kotarba A., Krzemień K. (red.), Współczesne przemiany rzeźby Polski, Stow. Geomorf. Pol., IGiGP UJ, IGiPZ PAN, Kraków 2008.
- Stróżyński K., Giermakowski M., Jak oceniać, Wydawnictwo Nauczycielskie, Jelenia Góra 1999.
- Szponar A., Fizjografia urbanistyczna, PWN, Warszawa 2003.
- Szymańska D., Urbanizacja na świecie, PWN, Warszawa 2007.
- Świtalski E., Szkolne koła geograficzne i turystyczno-krajoznawcze, WSiP, Warszawa 1985.

- Tywoński K., Nauczanie w pracowni geograficznej, WSiP, Warszawa 1998.
- Tywoński K., Pomoce dydaktyczne do geografii, WSiP, Warszawa 1983.
- Ułiszak R., [Internet – szansa dla nauczycieli geografii](#), „Geografia w Szkole” 1996 nr 1.
- Ułiszak R., [Internet jako źródło informacji geograficznej](#), referat wygłoszony na 8 Ogólnopolskim Sympozjum Naukowym na temat: Techniki komputerowe w przekazie edukacyjnym, Kraków 25-26 IX 1998 r.
- Warych-Juras A., Migracje ludności w miastach Polski południowo-wschodniej okresie transformacji systemowej, Oficyna Wydawnicza TEXT, Kraków 2007.
- Węclawowicz G., Geografia społeczna miast. Zróżnicowania społeczno-przestrzenne, PWN, Warszawa 2007.
- Węclawowicz G., Przestrzeń i społeczeństwo współczesnej Polski. Studium z geografii społeczno-gospodarczej, PWN, Warszawa 2002.
- Winklewski J., Metodyka geografii, WSiP, Warszawa 1977.
- Winklewski J., Rysunek w nauczaniu geografii, WSiP, Warszawa 1988.
- Winklewski J., Nauczanie podstaw geografii, WSiP, Warszawa 1988.
- Wojciechowska K., Kowalik E., Szkolny system oceniania oparty na pomiarze dydaktycznym, Podkowa Bis, Gdańsk 2000.
- Woś A., Meteorologia dla geografów, PWN, Warszawa 2000.